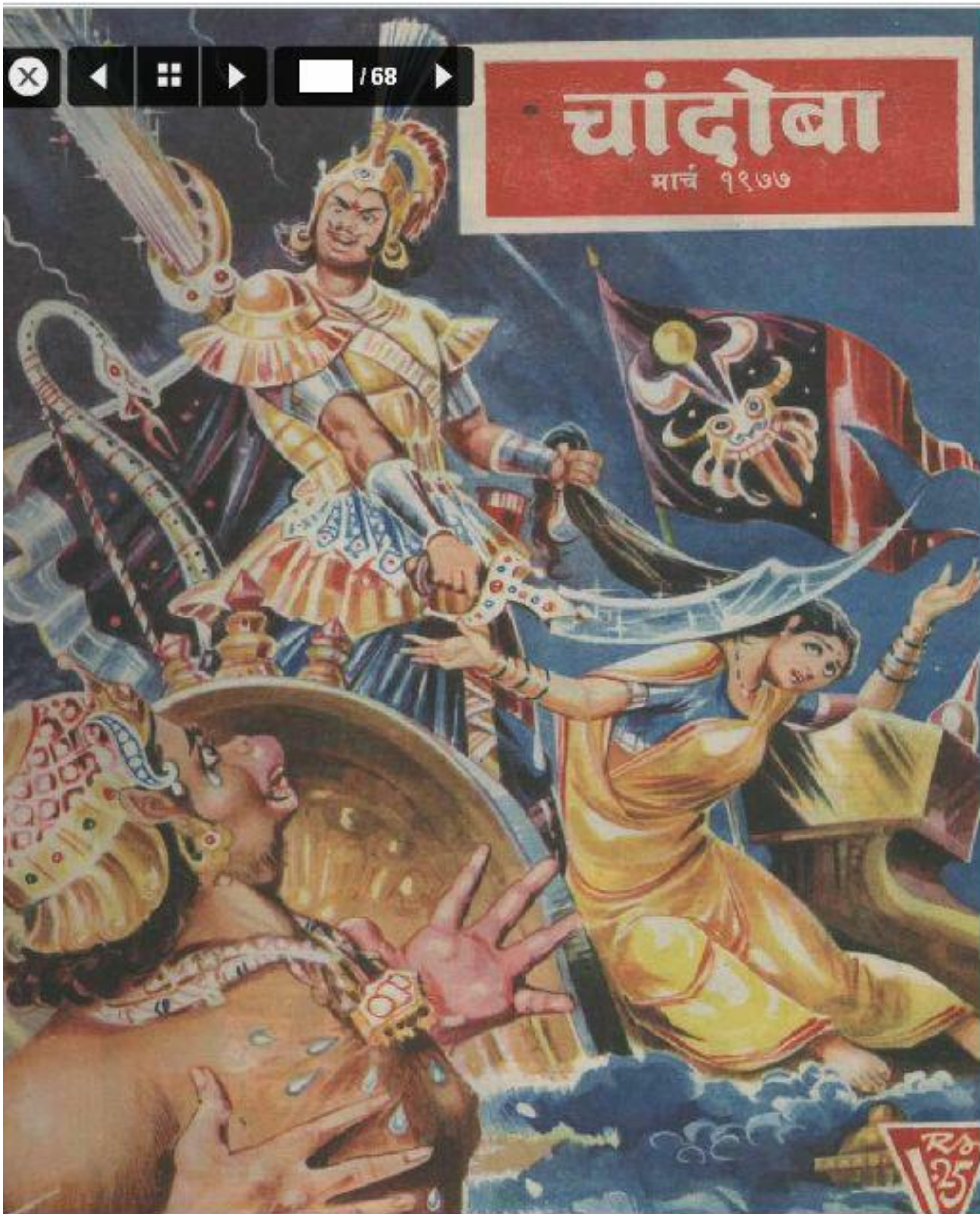

/ 68
चांदोबा
मार्च १९७७

अमरवाणी

अनभिज्ञाय शास्त्रार्थान्
पुरुषाः पशुबुद्धयः
प्रागल्भ्या द्वक्तु मिच्छन्ति
मंत्रे ष्वभ्यंतरीकृताः ॥ १ ॥

[शास्त्रार्थ कळत नाही असे पशुतुल्य बुद्धिवाले शास्त्रार्थ सभेत शिरून विद्वत्तेच्या गप्पा मारतात.]

अशास्त्र विदुषां तेषां
न कार्यं महितं वचः
अर्थशास्त्रा नभिज्ञानां
विपुलां स्त्रिय मिच्छताम् ॥ २ ॥

[अशा शास्त्ररहित मूर्खांच्या बोलण्याने काम बिघडते. स्वहिताची अभिलाषा असणाऱ्यांनी त्यांच्या बोलण्याकडे लक्ष देऊ नये.]

अहितंच हिताकारं
दाष्ट्यी ज्जल्पन्ति ये नराः
अपेक्ष्य मंत्रबाह्यास्ते
कर्तव्याः कृत्यदूषणाः ॥ ३ ॥

[जे लोक लांब गप्पा मारून अहिताच्या गोष्टी हिताच्या असल्याचे सांगतात, त्यांना प्रथमच ओळखून मंत्रणा करते वेळी वगळावे.]

मित्रलाभ

[४३]

कावळा, कांसव आणि उंदीर, हे तिघे मित्र सरोवराच्या काठी आनंदाने राहू लागले.

एके दिवशी तिघे बोलत बसले असतां तेथे चित्रांग नावाचे एक हरण शिकारी पाठलाग करीत येत असल्यासारखे पळत येऊन सरोवरात पडले. त्याच्या पाठीमागून शिकारी येत असावेत या भीतीने कांसवाने पाण्यात बुडी मारली. उंदीर बिळात शिरला आणि कावळा एका झाडावर जाऊन बसला.

परंतु बराच वेळ झाला तरी कोणी पाठलाग करीत येत असल्याचे कावळ्याला दिसले नाही. हरण पाणी पिऊ लागलेले पाहून कावळा आपले मित्र कांसव आणि उंदीर दोघांना हाक मारून म्हणाला– "हरणाचा पाठलाग कोणी करीत नाही आहे. ते खूप तहान लागली होती म्हणून धावत पळत आले. आपण उगीच इतके भ्यालो."

तेव्हां मंथरक (कांसव) म्हणाले–"मित्रा! तू चुकतो आहेस. शिकाऱ्यांनी त्याचा पाठलाग केला असल्याचे त्याचे तोंड पाहूनच कळते आहे. इतक्या जोराने ते पळत आले आणि मागे वळून पुन्हापुन्हा पहात होते. त्याची छाती पहा, किती धडधडते आहे? प्राणभयाने पळणाऱ्यांतच ही लक्षणे आढळतात. फक्त तहानेने आले असते तर इतक्या जोराने पळत येण्याची गरजच नव्हती." असे म्हणत कांसव चित्रांगकडे वळून म्हणाले–"मित्रा! मी म्हटले ते खरे आहे ना?"

चित्रांग म्हणाले–"मंथरका, माझ्या भीतीचे कारण तू बरोबर ओळखलेस.

अनेक शिकारी माझा पाठलाग करीत होते. त्यांचे बाण माझ्या अंगाला न लागतां केसाच्या अंतरावरून गेले. त्या दुष्टांनी माझ्या बरोबरच्या कळपांतल्या सर्व हरणांचे प्राण हरण केले. मी तुमच्या आश्रयाला आलो आहे. मला येथे सुरक्षित जागी राहू द्या. मित्र समजून तुम्ही त्या दुष्टांच्या हातून माझे रक्षण करण्याची कृपा करा."

"अरे हरणा, तू खुशाल इकडे रहा. आम्हांला जे काही आमचे म्हणून आहे त्यांत तुझाही वांटा आहे असे समज. शत्रूपासून स्वतःचे रक्षण करावयाचे म्हणजे साथी पाहिजेत व भुजबलही पाहिजे. शिकारी येण्यापूर्वीच आपण दाट झाडीत कोठे तरी लपूया." कांसव म्हणाले.

झाडावरून कावळा पहात होता. तो म्हणाला—"शिकारी आपापल्या राहुट्यांकडे परत जात आहेत. तूर्त काही भिती नाही. आपण या उन्हाच्या आगीतून निघून त्या मोठ्या झाडाच्या सावलीत जाऊन थोडी विश्रांती घेऊ या. तेथे गप्पा मारीत बसूया."

कावळा, कांसव आणि उंदीर यांच्या जवळ मैत्री कशी वाढवायची हे शिकण्याची इच्छा हरणाने व्यक्त केली.

"आम्ही अगदी सामान्य जीव आहो रे. आमची मैत्री तुझ्या काय कामाची? ज्यांना स्वरक्षणाची भीती असते त्यांनी बलवान मोठ्यां जवळ मैत्रीची अपेक्षा ठेवावी, हे बरे नाही का?" मंथरकाने विचारले.

मित्र किती लहान असले तरी ते थोरां-मोठ्यांपेक्षां जास्त साहाय्य करू शकतात. हत्तीला सोडवायला उंदरांनी नव्हती का मदत केली?" हरिण म्हणाले.

"ती गोष्ट तरी सांग." असे मंथरक म्हणाला. तेव्हां चित्रांगने गोष्ट सांगितली.

हत्तीला सोडविणारे उंदीर

एका जंगलात एक जुना पडका वाडा होता. त्याच्या समोर एक मोठे तळे होते. त्या पडक्या वाड्यात लक्षावधी उंदीर बिळे करून आनंदाने रहात होते. एकदां दुष्काळ पडला असतां हत्तींचा राजा गजराज आपल्या कळपा बरोबर पाण्याचा शोध काढीत त्या वाड्या-समोरच्या तळ्याजवळ आला. हत्तींच्या पाया खाली त्या वाड्यातले बरेचसे उंदीर चिरडून मरून गेले. उंदरांनी एक सभा केली व त्यांच्यावर आलेल्या संकटाविषयी विचार करू लागले. त्यांनी गजराजाकडे एक शिष्ट मंडळ पाठवून आपले गाऱ्हाणे पोचते केले. म्हणाले—"आम्हां गरीब प्राण्यांवर थोडी भूतदया दाखवा. आम्ही अगदी क्षुद्रजीव आहो हे खरे असले तरी आपल्याला आमची कधीतरी गरज भासेलच!"

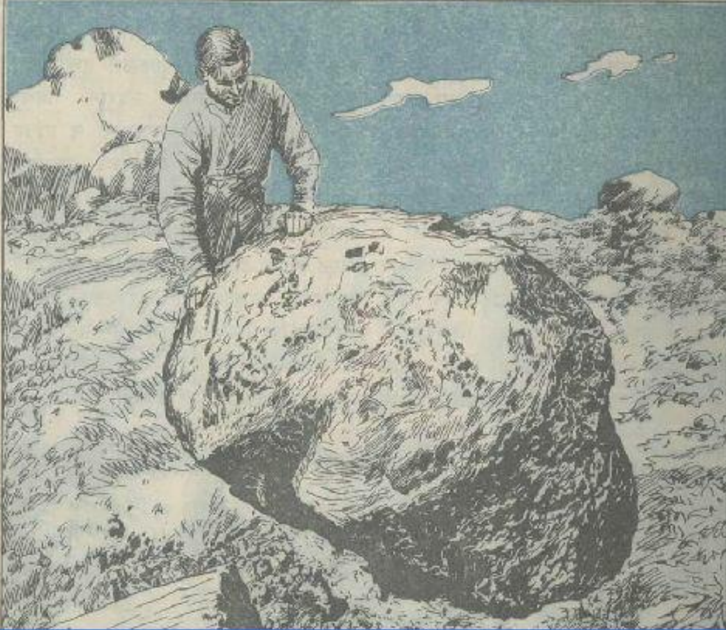
गजराज उंदराचे म्हणणे ऐकून थोडा हंसला, तरी त्याने उंदरांचे म्हणणे मान्य केले. हत्ती वाड्याच्या मधून न जाता वाड्याबाहेरून तलावाकडे जाऊ लागले.

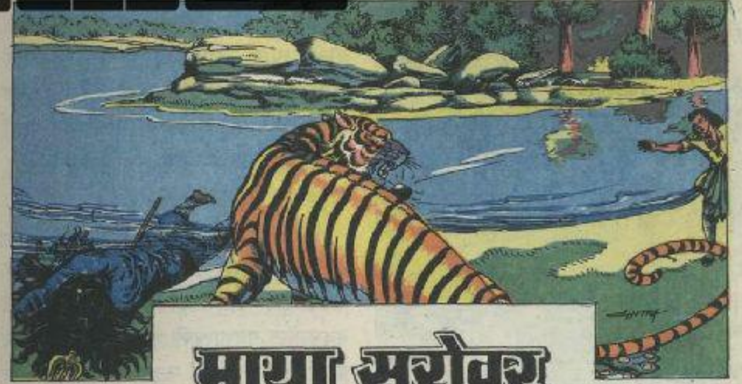
त्या देशाच्या राजाला हत्तींच्या या कळपाची बातमी कळली. त्याने पाण्यात हत्तींना पकडण्यासाठी आवश्यक असलेली सर्व तयारी करविली. पाण्यात पसरलेले जाळे न दिसल्यामुळे पुष्कळसे हत्ती त्यात सांपडले. गजराजाला उंदरांनी दिलेले वचन आठवले. त्याने जाळ्यात न सांपड-लेल्या एका हत्तीला उंदरांकडे पाठविले. उंदरांनी येऊन हत्तींना त्या दीन अवस्थेत पाहिले आणि आपल्या अणकुचीदार दातांनी जाळे तोडून टाकले आणि हत्तींना सोडविले. गजराज अनुयायांना म्हणाला—"प्रेमाने वागावे! किती अशक्त मित्र असले तरी त्यांची मदत अशी कामी येते. त्याचे उदाहरण या उंदरांनी दाखवून दिले आहे."

१८१. अत्यंत प्राचीन काळातला वृक्ष

अरिजोना देशात कोटयवधी वर्षांपूर्वी अरण्येच होती. त्यांत मोठमोठे वृक्ष होते. काळाच्या प्रवाहात त्यांचा दगडाच्या रूपात बदल झाला–त्यांना 'फॉसिल' रूप प्राप्त झाले. अहिल्येला गौतमाने शिला होऊन जा, असा शाप दिला होता. परंतु काळ जीव प्राण धारण करणाऱ्या प्रत्येकाला शिलारूप देऊ शकतो. तसा शिला 'फॉसिल' झालेला वृक्ष या चित्रात पहावा.

माया सरोवर

[१३]

[डोंगरी सरोवरात बुडी मारून गेल्यावर मकरकेतूने जलग्रहाला पर्वतावरच्या एका मोठ्या तलावात यायला सांगितले. तेथे जयशील व सिद्धसाधकाला सोडून पुन्हां जलग्रहाबरोबर पाण्यात बुडी मारून निघून गेला. जयशील तो धबधब्यात पडल्यावर बेशुद्धावस्थेत सिद्धसाधकाकडे येत असलेल्या वाघाला पाहून तिकडे गेला. पुढे–]

सिद्धसाधकावर वाघ उडी मारणार की काय वाटून जयशील वेगाने त्या बाजूला गेला. वाघाला पुढल्या पायांनी पुढे सरकत साधकाकडे जात अगदी जवळ पोचलेला पाहून त्याचे ध्यान दुसरीकडे वळविण्यासाठी जयशीलने "हो! हो!" असे मोठ्याने ओरडत जवळच एक दगड होता तो उचलून त्याला मारला.

त्यावेळी जयशील वाघापासून पंधरावीस पावलांवर होता. माणसाचा आवाज ऐकून आणि अंगाला एक दगड लागलेला पाहून वाघाने त्या आवाजाच्या दिशेला वळून पाहिले. तेवढा अवधी मिळाला जयशीलला पुढे जायला. त्याने पाठीमागून चटदिशी पुढे होऊन वाघाचे मागचे पाय धरून मागे ओढले. वाघाला पुढच्या पायांवर उभे राहतां येईना

म्हणून त्याने मोठ्याने एक डरकाळी फोडली.

त्या आवाजाने बेशुद्धावस्थेत पडलेल्या सिद्धसाधकाला जाग आली. शुद्धीवर येताच समोर वाघ दिसला. तेव्हां संवयीप्रमाणे तो आपला त्रिशूल उचलण्यासाठी हाताने पाहू लागला की तो कोठे आहे आणि जोराने ओरडला–"जय महाकाल!" परंतु त्रिशूल हाताला लागला नाही. तेव्हां तो भीतीने उभा राहून मागे सरकला आणि पाण्यात पडला.

तिकडे जयशीलने वाघाचे मागचे पाय धरले होते ते मोडलेले असल्यामुळे वाघाला उभे राहता येत नव्हते ते त्याने ओळखले

ओढीत त्याने "साधका!" म्हणून मोठ्याने हाक मारली व विचारले–"अरे, तुला वाघच दिसतो आहे, मी त्याच्या मागे उभा राहून त्याचे पाय मागे ओढतो आहे, ते दिसले नाही का?"

तो प्रश्न ऐकतांच साधक चटदिशी-पाण्यात उभा राहून म्हणाला–"अरे जयशीला! म्हणजे तू येथेच आहेस वाटते? धबधब्यात पडण्यापूर्वी शुद्ध होती; त्यानंतर काय झालं ते नाही कळलं. वाघ ओरडला म्हणून शुद्ध आली."

"काय वाटेल ते असू दे, आपण दोघे वांचलो खरे." असें म्हणत जयशील मान फिरवून जमिनीवर फरपटत पुढे सरकत चाललेल्या वाघाकडे पहात म्हणाला–"विचारा धबधब्यात खाली पडला तो कोणत्यातरी खडकावर आदळला आणि त्याचे मागचे पाय मोडून गेले आहेत. आतां याला स्वतःचा आहार मिळविण्या-साठी शिकार करणे अशक्य आहे. उपासमार होऊन हाल्हाल होऊन मरण्यापेक्षा एकदम तो आत्तांच मेला तर नशीबवान म्हटला जाईल." असे म्हणत तलवार घेऊन जयशील पुढे गेला.

मध्यंतरी सिद्धसाधक त्याचे त्रिशूल कोठे दिसते का शोधू लागला. ते नदीच्या

वर दिसले. आनंदाने ते उचलून घेऊन जयशीलला मदत करायला त्या बाजूला गेला. जयशील वाघाकडे पहात म्हणाला–"कायरे साधका! या वाघाने आपल्याला काही अपाय केला नाही. त्याला मारायला माझा हात हलत नाहीं."

सिद्धसाधकजयशीलच्याहातातलीतलवार घेऊन म्हणाला–"जिवंत राहून नरकयातना सहन करणाऱ्या या वाघाचा आपण उद्धार करीत आहो. हे पुण्य कार्य आहे." असे सांगून त्याने एका वाराने वाघाचे डोके उडविले.

जयशील चारी बाजूला एकदा नजर फिरवून म्हणाला–"साधका! आता आपण कोठे जायचं रे? कनकाक्ष महाराजांच्या मुलांना पळवून नेणाऱ्या त्या दुष्टाला आपण सोडून दिले. त्याला असे हातचे जाऊ द्यायला नको होते."

"अरे जयशीला! त्याला आपण जाऊ दिले की त्याने आपल्याला, हे सांगणे शक्य आहे का? त्या जलग्रहाबरोबर पाण्यात आपण किती काळ राहू शकलो असतो? तरी या पुढचा विचार करायला हवा खरा! मागचा विचार आतां करण्यात अर्थ नाही. आपण आहोत कोठे? या प्रदेशात मनुष्यवस्ती आहे की नाही हा प्रश्न आहे!" सिद्धसाधक म्हणाला.

सिद्धसाधकाच्यां प्रश्नाचे जणुकाही उत्तरच म्हणून की काय, त्याचे बोलणे पुरे व्हायच्या आत नदीच्या खालच्या बाजूच्या किनाऱ्याला असलेल्या झाडीतून कोणाची तरी किंकाळी आणि त्याच्या बरोबरच एका रानमेंढयांचे ओरडणे ऐकू आले.

"रानमेंढयाने माणसाला की, माणसाने रानमेंढयाला ठार केले की, दोघे आणखी कोणाच्या वशात पडल्यामुळे ओरडत आहेत, कळत नाही." सिद्धसाधक म्हणाला.

"साधका, मला वाटते त्या दोघांना कोणत्यातरी रानटी जनावराने धरले असावे! ये तर पळ." असे म्हणत जयशील

त्या दिशेने नदीच्या उताराकडे किनाऱ्या किनाऱ्याने पळू लागला.

जयशील व सिद्धसाधक काही अंतर उताराच्या दिशेने गेले व त्यांना अंगावर कांटा उभा करणारे आणि चकित करणारे दृश्य दिसले. किनाऱ्यावरच्या एका मोठ्या झाडाच्या फांदीला एक रानमेंढा आणि एक खुजा माणूस लोंबकळत होते. त्या झाडाची पाने बारीक बारीक होती.

"हे काहीतरी विचित्रच दिसतं आहे रे साधका! फांदीवर कोणी प्राणीतर दिसत नाही आणि मेंढ्याला आणि त्या खुजाला मग वर कोण ओढते आहे?" जयशील म्हणाला.

असावे! मी त्रिशुलाने त्याचे काळीज बाहेर काढतो." असे ऐटीत म्हणत सिद्धसाधक झाडाच्या फांदीच्या खाली गेला आणि त्रिशूल उगारणार इतक्यात आणखी एक फांदी खाली वांकली आणि त्याचा खांदा पकडला गेला.

कोणीतरी आपल्याला धरून ओढण्याच्या बेतात आहे, असा संशय येताच सिद्धसाधक चटदिशी मागे सरकला आणि म्हणाला—"अरे जयशीला! सावध रे! हे एखादे राक्षसी झाड असावे से वाटते आहे!"

"राक्षसी झाड की भूतवृक्ष मला नाही माहीत, परंतु एवढे मात्र नक्कीच की त्याच्या आवाक्यात जवळपास जो प्राणी दिसेल त्याला खाणारा, नक्कीच हा एक वृक्ष दिसतो आहे." असे म्हणत एक मोठी उडी मारून जयशील पुढे गेला व विचार करायला न थांबतां त्याने आपल्या तलवारीने तो खुजा आणि मेंढा लोंबत होते ती फांदी एक वार करून तोडली. त्या बरोबर दोघे खाली पाण्यात पडले.

जयशील आणि सिद्धसाधकाने धावत जाऊन पाण्यात पडलेल्या खुजाला वांचविले. रानमेंढा पाण्यातून पोहोत वर काठावर आला होता. एकदां त्याने अंग झाडून अंगावरचे सर्व पाणी पाडून टाकले आणि ओरडला.

"जयशीला, अरे तो सामान्य रानमेंढा दिसत नाही रे! त्याला पहा, घोड्याला आपण घालतो तसे खोगीर आणि लगाम सर्व आहे." सिद्धसाधक म्हणाला.

तोपर्यंत मृत्युभयातून मुक्त झालेला आणि थंड पाण्यातून बाहेर आल्यावर थर थर कापत असलेला खुजा सिद्धसाधक व जयशीलकडे आश्चर्यचकित मुद्रेने पहात म्हणाला—"कोण हो तुम्ही? आपल्या सेनापतीला प्राणीभक्षक वृक्षाच्या हातातून सोडविल्याबद्दल आमची गडेकारांची राणी तुम्हांला नक्कीच काहीतरी मोठे इनाम देईल."

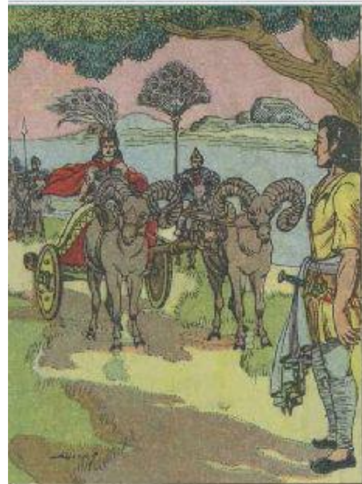
जयशीलने त्या खुजाकडे चकित होऊन पाहिले व म्हणाला—"म्हणजे या प्रदेशावर एका राणीचा अधिकार असून त्या राणीकडे सैनिक आहेत आणि सैन्याचा अधिकारी तुझ्यासारखा एक सेनापतीही आहे म्हणावयाचा! आश्चर्यच आहे!"

"पण जयशीला, प्राणीभक्षक झाड हे सर्वांत मोठे आश्चर्य आहे. आजपर्यंत अशी झाडे आहेत, असे फक्त ऐकत होतो, प्रत्यक्ष डोळ्यांनी आजच पाहिले," म्हणत सिद्धसाधक झाडापलीकडे जाऊन मोठ्याने टाळ्या वाजवीत ओरडून म्हणाला—

"जयशीला! अरे या झाडाची भूक सुद्धा राक्षसी भूक कुंभकर्णाच्या भुकेसारखी आहे. इकडे येऊन तर पहा. रानटी जनावरांचे आणि माणसांचे अस्थिपंजर किती पडले आहेत!"

जयशीलने सिद्धसाधकाजवळ जाऊन खोलगट जागेत आणि झाडीत ढीगच्या ढीग पडलेले अस्थिपंजर पाहिले. ते पहात तो झाडाच्या फांदीखाली आला तेव्हां झाडाची एक फांदी त्याच्याकडे वाकू लागली आणि त्याला धरण्याच्या बेतात होती. जयशील चटदिशी उडी मारून दूर पळाला आणि आश्चर्यचकित मुद्रेने झाडाकडे पाहू लागला.

तो खुजा आपले ते वाहन, म्हणजे रानमेंढा, त्याचा लगाम धरून जयशील व सिद्धसाधक होते तिकडे आला व म्हणाला– "तुम्ही मला एका घोर संकटातून वांचविलेत आणि गडेकार जातीवर फार मोठे उपकार केले आहेत. चला, आमच्या राणी सरकारांच्या दर्शनाला जाऊ या!"

ते ऐकून सिद्धसाधक चिडल्यासारखा म्हणाला–"जा रे! प्राणीभक्षक वृक्ष खाईल हे माहीत असूनही तू स्वतःला त्या झाडापासून वांचवू शकला नाहीस, म्हणे सेनापती! तुमची राणी आम्हांला काय बक्षिस देणार? पायलीभर रानगवती दाणे, नाहीतर चार रताळी नाहीतर कणधरे

[illegible] आपल्या वाटेने जातो."

सिद्धसाधकाने हिडीसफिडीस करून बोलल्यामुळे तो सेनापती हिरमुसल्यासारखा झाला आणि पुढे काय बोलायचे या विचारात असतां झाडीपलीकडून जनावरांच्या पळण्यासारखा आणि गाडीसारखा काहीतरी आवाज आला. जयशील व सिद्धसाधक त्या बाजूला पाहू लागले. दोन रानमेंढ्याच्या रथात बसून हरणाच्या कातड्यांचे कपडे घालून आणि मोर व बगळ्यांच्या पिसांचा किरीट धारण करून एक स्त्री त्यांच्या बाजूला आली. त्या रथाच्या आजूबाजूला आणि मागे रानमेंढ्यावर बसलेले स्वार हातात भाले घेऊन तेथे आले. ते सर्व खुजेच होते.

त्याना पाहतांच खुजा सेनापती पुढे जाऊन म्हणाला–"महाराणी!" आणि रथातल्या खुजा स्त्रीला नमस्कार करून तिला जयशील व साधक दोघांकडे खूण करीत दाखवीत म्हणाला–"या दोघांनी जीवभक्षक वृक्षापासून मला वांचविले."

महाराणीने त्या दोघां शेजारी रथ थांबविला व म्हणाली–"अहो महाकाय, रात्री मला स्वप्नात दर्शन देऊन आमच्या गडेकार जातीच्या सर्व शत्रूंना ठार करून आम्हांला शाश्वत रक्षण करण्याचे वचन देणारे तुम्हीच नाही का?"

[illegible]

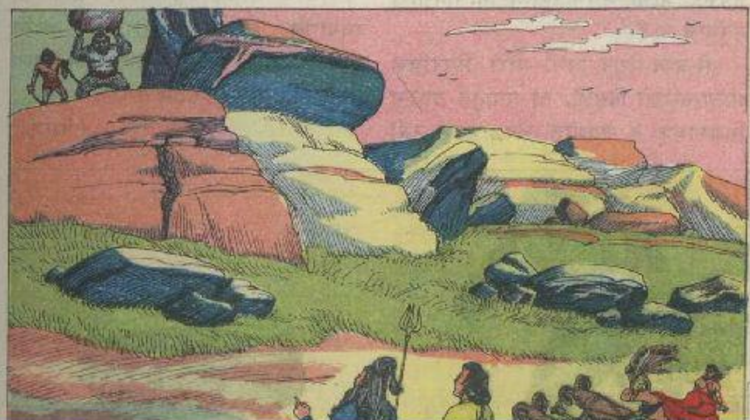
दिसते आहे की रे कोणी तरी!"

"बरोबर म्हणालास, हुशार दिसते आहे. बिचारीला ह्या खुजा जातीच्या लोकांवर कोठून तरी संकट येणार आहेसे दिसते आहे. विचारपूस करून शक्य झाले तर मदत करू या." जयशील म्हणाला.

ते ऐकून त्याला ते मान्य नसल्यासारखे तोंड करून साधक म्हणाला–"जयशीला, अरे आपण फार मोठ्या कामाची जबाबदारी शिरावर घेऊन निघालो आहो. ती गोष्ट पार विसरून या फुकटच्या भानगडीत गुंतलो तर मागाहून पश्चात्ताप करावा लागेल."

"साधका! कनकाक्ष महाराजांच्या मुलांसारखाच या गिड्ड्या खुजांचा जीव आहे. यांच्यावर कोणाकडून कोणत्या स्वरूपाचे संकट आहे, विचारून घेऊन त्यांना यथासाध्य मदत करणे आपले कर्तव्य आहे असे मला वाटते." जयशील म्हणाला.

जयशील ते बोलत होता, तेवढ्यात जवळच्याच एका टेकाडाच्या शिखरावरून कापरे भरेल असे ओरडणे एकू आले. जयशील व त्याच्याबरोबर इतर सर्व त्या दिशेला वळून पाहू लागले. दहाबारा फूट उंचीची एक विकृत आकृती त्या टेकडीवर उभी होती. तिच्या दोन्ही हातात दोन मोठे दगड होते आणि फेकायला हातवर केलेले होते. तिच्या कंबरेला बांधलेली एक

बळकट लोखंडी सांखळी एका हाताने धरून दुसऱ्या हातात तलवार घेऊन एक माणूस उभा होता.

त्या विकृत आकृतीला पाहतांच खुजांची राणी आणि तिच्याबरोबर तिचे सर्व अनुयायी थरथर कापू लागले. इतक्यात शेजारी उभा असलेल्या माणसाने त्या विकृत आकृतीच्या पाठीला तलवार टोचली. विकृत आकृती दगड तसेच धरून ओरडत आजूबाजूला नाचू लागली.

जयशील सिद्धसाधकाला म्हणाला– "त्या भयंकर प्राण्याला असा नाचवणारा खुजा दिसत नाही; आपल्यासारखाच माणूस दिसतो आहे. हा कोण बरे प्राणी असावा?" असे विचारीत तो खुजा राणीकडे वळून म्हणाला–"तुम्ही शत्रू म्हणालात ते भयंकर प्राणी आणि त्याला नाचविणारा मनुष्यच ना?"

तो प्रश्न ऐकून राणी थोडी स्थिरचित्त झाल्यासारखी दिसली. ती रथातून उतरून सिद्धसाधक व जयशील जवळ येऊन उभी राह[illegible] व म्हणाली- "अहो महाकाय! आम[illegible] राहणारे आमच्यासारखेच गिड्ड्याजातीचे आहेत. परंतु ते म्हणतात की त्यांचा वंश यक्षजातीपासून असून आमच्याहून उच्च आहे आणि म्हणून ते आमची जात निर्वंश करणार आहेत."

"इतक्या भयंकर प्राण्यांना वश करून घेणारे कधी न कधी तुम्हांला नमविणारच." सिद्धसाधक म्हणाला.

"अहो महाकाय! तो भयंकर प्राणी म्हणजे वनमाणूसच! त्याच्या करवी आमच्यावर दगड फेकणारा तुमच्यासारखाच माणूस आहे. ते दोघे दहा बारा दिवसांपूर्वीच आमच्या शत्रूकडे आले." खुजांची राणी म्हणाली.

राणीचे बोलणे संपायच्या आत तो वनमाणूस मोठ्याने ओरडला आणि हातातले मोठे दगड डोंगारावरून खुजा जातीच्या लोकांवर त्याने फेकले.

(क्रमशः)

राजदरबार

विक्रमादित्याने हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौनपणे स्मशानाच्या दिशेने निघाला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, तू आपल्या प्रयत्नात यशस्वी झालास तर त्यापासून तुला जो फायदा होईल तो सोडून देऊ नकोस. कारण काही लोक मेहनतीचे फळ हाती येण्याच्या वेळी ते लाथाडून निघून जातात. त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला विश्वनाथ नावाच्या शेतकऱ्याची गोष्ट सांगतो, लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

चित्रकूट नावाच्या गावी विश्वनाथ नावाचा एक युवक शेतकरी कुटुंबात जन्माला येऊन मोठा झाला. पूर्वजन्मी केलेल्या पुण्याचे फळ म्हणून की काय,

वेताळाच्या गोष्टी

त्याला संगीताचा नाद लागला व त्यात त्याने चांगले प्राविण्य संपादन केले. ते पाहून त्याच्या वडिलांनी त्याला मनाला येईल तेथे हिंडून व वाटेल तो खर्च करून संगीत शास्त्राचा खोल अभ्यास करायला परवानगी दिली. अशातऱ्हेने विश्वनाथाने वीणावादनात प्राविण्य मिळविले आणि घरी येऊन बापाबरोबर शेतीची कामे पाहू लागला. संध्याकाळी घरी आल्यावर आपल्या घराच्या ओटयावर बसून तो वीणावादन करीत गात बसे.

विश्वनाथाचे लग्न झाले. त्याची बायको मीनाक्षी नवरा वीणा वाजवीत बसला की, ऐकायला येऊन बसे व त्याच्या वीणावादनाचे कौतुक करी. संध्याकाळी तो वीणा वाजवीत गाऊ लागला की त्याचे गाणे ऐकायला त्यांत संगीतशास्त्राचे ज्ञान असलेले प्रौढ लोकसुद्धा असत.

त्यांपैकी अनेक लोकांनी त्याला सुचविले की, तुला संगीतशास्त्रांत इतके प्राविण्य असतांना तू एखाद्या राजाच्या दरबारात संगीत विद्वान म्हणून नोकरी कां नाही करीत?

मीनाक्षीच्या मनातही ही तसेच विचार येत. परंतु विश्वनाथाच्या मनात राजाच्या पदरी नोकरी करण्याचा विचारच येत नसे. आपल्या ज्ञानाला उदरनिर्वाहाचे साधन करून घेणे विश्वनाथाला पसंत नव्हते. मीनाक्षीला ते माहीत होते. म्हणून तिने त्या गोष्टीबद्दल कधीच आग्रह केला नाही.

परंतु तिची इच्छा सहजी पूर्ण झाली. एकदां विश्वनाथ नित्याप्रमाणे संध्याकाळी आपल्या घराच्या ओटीवर वीणा वाजवीत बसला असतां कोणी अपरिचित दोघे जण विश्वनाथाचे वीणावादन व गायन मन लावून शेवटपर्यंत ऐकत बसले होते.

ते दोघे, मागाहून कळले, त्या देशाचे महाराज व मंत्रीच वेष पालटून गायन ऐकायला येऊन बसले होते. त्यांनी विश्वनाथाला आदरपूर्वक बोलावून त्याला चांगली नोकरी दिली. सुरवातीला ती नोकरी विश्वनाथाला कैदेसारखी वाटली. परंतु हळूहळू तो दरबारी लोकांत मिसळू लागला व राजापासून तर इतर लहानथोर दरबारी लोकांपर्यंत त्याची प्रशंसा करू लागल्यावर त्याला त्या जीवनातही आनंद वाटू लागला.

काही दिवसांनी चित्रकूट गावी रत्नपुराहून कुंजर नांवाचा एक संगीत विद्वान आपल्या शिष्यमंडळीसह आला. त्याच्या इच्छेवरून राजाने एकदां त्याच्याशी विश्वनाथाचा चढाओढ ठेवली. त्या चढाओढीत विश्वनाथ हारला. कारण विश्वनाथाला संगीतशास्त्राचे चांगले ज्ञान असूनही कुंजरासारख्या असामान्य विद्वानाशी चढाओढ करण्या इतके ज्ञान नव्हते. ही गोष्ट राजाच्या व दरबाऱ्यांचा नजरेस आली. स्वतः विश्वनाथालाही तसेच वाटले.

तेव्हांपासून राजाच्या मर्जीतून विश्वनाथ उतरला. इतर दरबारी व अधिकारीदेखील

विश्वनाथाचा कमी आदर करू लागले. त्यात विश्वनाथाचा एवढाच अपराध होता, की, त्याने इतर देशाच्या एका संगीत विद्वानासमोर महाराजांची अप्रतिष्ठा केली.

अर्थातच तेव्हांपासून विश्वनाथाला तेथे राहणे सुखाचे वाटेनासे झाले. ते पाहून मीनाक्षी त्याला एकदां म्हणाली–"तुम्ही एवढे मनाला लावून कां घेता? जय आणि पराभव हे दैवाधीन असतात."

"माझा पराभव झाला याचे मला दुःख वाटत नाही. कारण माझा पराभव झाला तो माझ्याहून थोर विद्वानाच्या हातूनच झाला. परंतु माझ्यामुळे महाराजांची व त्यांच्या दरबाराची अप्रतिष्ठा झाली याबद्दल मला [illegible] वाटत आहे." विश्वनाथ म्हणाला.

त्याने दरबारात जायचे सोडून दिले आणि संगीत साधना करू लागला. सहा महिने तो साधना करीत होता. परंतु त्या अवधीत त्याच्याकडे चवकशी करायलादेखील कोणी आला नाही. आपली साधना पूर्ण झाल्यावर विश्वनाथ रत्नपुरीला गेला. त्याने कुंजरला चढाओढ करायला आव्हान केले आणि त्या चढाओढीत कुंजरचा पराभव केला. कुंजरने अत्यंत आदरपूर्वक त्याला गाढ आलिंगन करून आपला पराभव स्वीकारला आणि विश्वनाथाच्या साधनेची प्रशंसा केली.

विश्वनाथ कुंजरचा पराभव करून परतल्याचे कळल्याबरोबर राजा आपल्या मंत्र्यासह विश्वनाथाला भेटायला आला आणि त्याच्या संगीत साधनेची प्रशंसा करून त्याचा योग्य आदर न केल्याबद्दल त्याने त्याच्याजवळ क्षमा मागितली आणि नित्य दरबारात यायला विनंतीसुद्धा केली.

परंतु विश्वनाथानाने त्यांना दरबारची नोकरी करणे त्याला पसंत नसल्याचे व तो आपल्या गावी परत जात असल्याचे सांगितले. तो आपल्या गावी परतला व पुन्हां दिवसां शेतीची कामे करून सायंकाळी संगीत साधना करू लागला.

[illegible] वेताळ [illegible]–"राजा, आता या विश्वनाथाला काय म्हणावे? तो चढाओढीत हारला तेव्हां त्याने आनंदाने ती हार कशी काय स्वीकारली? हारण्यात काही हरकत न मानणाऱ्याला पुन्हां सहा महिने साधना करण्याची व कुंजराला पराजित करण्याची गरज काय होती? जिंकून आल्यावर राजा खूष झाला असतां पुन्हां दरबारात संगीत विद्वानाची पदवी भूषविण्यास विश्वनाथाने नकार कां दिला आणि पुन्हां शेतीभातीची कामे कां करू लागला? या प्रश्नांची समाधानकारक उत्तरे माहीत असून तू दिली नाहीस तर परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य उत्तर देत म्हणाला–"विश्वनाथ हा संगीतात फक्त प्रवीण नव्हता, तर त्याला संगीताची आवडसुद्धा होती. त्याने संगीतसाधना केली ती फक्त एक छंद म्हणून. उदरनिर्वाहासाठी तो शेतीची कामे करी. परंतु राजाची मेहर नजर झाल्यावर संगीत हे उदरनिर्वाहाचे साधन झाले. त्यामुळे त्याला चढाओढीत पराजित करणारा पुढे येतांच त्याला स्वतःचा अपमान झाल्याचे एवढे वाईट वाटले नसले तरी राजाचा अपमान आपल्यामुळे झाल्याचे वाईट वाटले. राक्षसी महत्वाकांक्षा मनात बाळगून संगीतसाधना केल्यास अजिंक्यपद मिळवितां येते हे दाखविण्यासाठी आणि संगीताचा छंद आणि जयपराजय यांचा परस्परसंबंध काहीच नसतो हे दर्शविण्यासाठीच त्याने कुंजराचा पराभव करून दाखविला. नंतर संगीत हे उदरनिर्वाहाचे साधन मानण्यात आनंद नाही की मानसिक शांती नाही हे कळल्यावर तो घरी परतून पुन्हां शेतीभाती करू लागला."

अशा तऱ्हेने राजाचे **मौनभंग** होतांच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि पुन्हा झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

दरबारी सामने

फार पूर्वी कधी कांभोज देशाच्या गादीवर कुमारवर्मा नावाचा राजा राज्य करीत असे. तो सर्व विद्यांत असामान्य निपुण असल्याचे आणि प्रजारंजनाच्या कामात ही असल्याचे अद्वितीय मानीत असे.

एकदां त्याची बायको कर्पूरवल्ली त्याला चिडविण्यासाठी थट्टेत म्हणाली–"वारस म्हणून राजा होण्यात काय भूषण आहे? स्वतःच्या शौर्यसाहसाने राज्य मिळविण्यातच खरा पराक्रम आहे!" राणीने ही गोष्ट फक्त थट्टेतच म्हटली होती तरी कुमार-वर्माच्या मनाला ती फार लागली. त्याने आपला थोरपणा राणीला पटवून देण्यासाठी त्याने चढाओढी करण्याची व्यवस्था केली.

त्या सामन्यात भाग घेण्यासाठी दूरदुरून तरुण शूर पराक्रमी युवक राजधानीत आले. निरनिराळ्या तऱ्हेचे सामने झाले आणि त्यात प्राविण्य दाखविणाऱ्यांना बक्षिसे व पारितोषिके वांटण्यासाठी जय्यत तयारी करण्यात आली.

कुमारवर्मा खड्गयुद्धात प्रविण्य दाखविणाऱ्या रामराजा नांवाच्या तरुणाला दाखवून म्हणाला–"आपल्या देशात खड्ग-युद्धात सर्वश्रेष्ठ हाच ठरला नाही का?"

सर्व प्रजा म्हणाली–"होय महाराज!"

"तरमग ते खरे की खोटे हे मी पाहणार आहे!" असे म्हणत स्वतः कुमारवर्मा त्याच्याशी खड्गयुद्ध करण्यास सिद्ध झाला. सर्व आश्चर्यचकित झाले. कुमारवर्मा व रामराजा दोघांचे बराच वेळ द्वंद्वयुद्ध झाले. शेवटी रामराजाने कुमार-वर्माच्या हातातली तलवार पाडली. कुमार-वर्माचा चेहरा खाडकन् उतरला.

इतक्यात निर्णायक पुढे येऊन जाहीर केले–"रामराजाने नियमविरुद्ध खड्गयुद्ध केले आहे." नंतर रामराजाला दूर बोलावून [illegible] रामराजा कुमारवर्माच्या जवळ येऊन म्हणाला–"प्रभू! आपल्या समोर उभे राहणे मला शक्य झाले नाही म्हणून मी खड्गयुद्धाच्या नियमाविरुद्ध युद्ध केले. आपणांबरोबर पुन्हां द्वंद्व खेळावे म्हणतो."

हारल्याचा राग कुमारवर्माला होता, म्हणून तो त्या गोष्टीस कबूल झाला. या खेपेस कुमारवर्माने द्वंद्वयुद्ध सुरू झाल्यावर रामराजाच्या हातची तलवार उडविली. इनाम राजाला मिळाले.

साहित्यचर्चेत सर्वांचा पराभव करून अजिक्यपद पटकावणाऱ्या विद्यानाथाला राजाने आव्हान केले. दोघे चर्चा करीत असतां निर्णायकांनी विद्यानाथाने चर्चेत व्याकरणाच्या चुका केल्याचे सांगून राजाला इनाम मिळाल्याचे जाहीर केले.

या एका चढाओढीतच नव्हे, तर प्रत्येक क्षेत्रात राजानेच सर्व इनामें पटकाविली. अशातऱ्हेने त्या वर्षातलीच नव्हे तर लागो-पाठ पांच वर्षे जे सामने झाले त्यांत सर्व क्षेत्रात राजानेच सर्व इनामे पटकावली. त्याने ती गोष्ट फुशारक्या मारून आपल्या बायकोला सांगितली तेव्हां ती फक्त हसली व काहीच बोलली नाही.

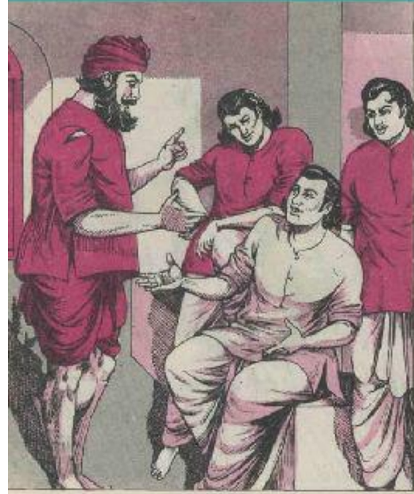
मध्यंतरी कुमारवर्माला एक वाईट बातमी कळली. त्याचा भैरव नावाचा

मंत्री राजाच्या विरुद्ध एक कट करीत होता. त्याचा कट जवळजवळ पुरा होत आला होता. कोणत्याही क्षणाला तो कुमार-वर्माला बाजूला सारुन गादीवर बसायला सिद्ध होता.

ती गोष्ट कळल्यावर कुमारवर्मा आपल्या बायकोला बरोबर घेऊन वेष पालटून गुप्तमार्गाने राजधानीबाहेर पळून गेला. आतां राजा सामान्य माणूस झाला असल्या कारणाने मंत्र्याने निश्चितपणे स्वतःचा राज्याभिषेक करून घेतला.

कुमारवर्मा व कर्पूरवल्ली एका दूर कोपऱ्यातल्या खेडेगावात नावे बदलून गरीबीत राहू लागले. स्वतःच्या पोटापाण्या-

साठी त्यांना काबाडकष्ट सोसावे लागले. प्रजेबरोबर रहावे लागल्याने प्रजेचे सुखदु:ख. गरजा वगैरे सर्व राजाला चांगले कळू लागले. कारण आजपर्यंत त्याला वाटले होते तशी प्रजा सुखी नसून कष्ट सोशीत असल्याचे त्याला प्रत्यक्ष पहायला मिळाले. आजपर्यंत प्रजेवर अत्याचार व अन्यायचे होते राहले हे त्याला चांगले कळले.

या वर्षीसुद्धा दरवर्षाप्रमाणे सामने होणार हे ऐकून त्याला पुन्हां उत्साह चढला. परंतु त्यावर्षी तरुणांत उत्साह नसलेला पाहून त्याला फार आश्चर्य वाटले. त्याने पुष्कळांना त्याचे कारण विचारले तेव्हां ते म्हणाले–"कशाला हो हे सर्व सामने? कोणत्याही क्षेत्रात चढाओढ झाली तरी बक्षिस राजालाच तर मिळणार!"

आपल्या प्रतिभेचे प्रजा कौतुक करीत आहे, असे कुमारवर्माला वाटले. आज भैरव गादीवर आहे, त्याच्यात मंत्रणा देण्यात आणि कट करण्यात प्राविण्य असले तरी कोणत्याही चढाओढीत भाग घेऊन चढाओढ जिंकण्याचे सामर्थ्य कोठून असणार? असा विचार करून कुमारवर्मा सर्व इनामे मिळविण्याच्या विचाराने राजधानीकडे जायला निघाला.

निरनिराळ्या क्षेत्रांत तरुणांचे कौशल्य कमीं पडल्याचे पाहून कुमारवर्माला फार आश्चर्य वाटले. सर्व देश मरगळल्यासारखा झाला होता. कुमारवर्माने अनेक क्षेत्रात चढाओढी जिंकल्या.

सर्व क्षेत्रांत चढाओढ जिंकणाऱ्यांना भैरवने राजा म्हणून आव्हान केले. कुमारवर्माशी त्याचे खड्गद्वंद्व झाले. कुमारवर्माने काही क्षणात भैरवला नि:शस्त्र केले. लगेच निर्णायक धावले व त्यांनी कुमारवर्माने खड्गयुद्धाचे नियम भंग केल्याचे सांगितले आणि कुमारवर्माला बाजूला बोलावून घेऊन जाऊन म्हणाले–"मूर्खा! तू द्वंद्वयुद्ध करतो आहेस ते कोणाशी, लक्षात आहे का? ते एका व्यक्तीशी नसून एक गादी भषविणाऱ्या राजाशी आहे. तू भैरव [illegible] जे सिंहासन भूषवित आहे त्या सिंहासनासमोर हार मानावयाची आहे. तेव्हां महाराजांची क्षमा माग आणि पुन्हां द्वंद्वयुद्ध करून आपली हार स्वीकार कर. नाहीतर तुझ्या जिवाला धोका आहे, समज."

निरुपाय होऊन कुमारवर्माने त्यांनी सांगितल्याप्रमाणे करून दुसऱ्या खेपेस भैरवला द्वंद्वयुद्धात जिंकू दिले.

तो घरी परत आल्यावर गावकऱ्यांनी त्याला विचारले–"काय झालं रे? सर्व क्षेत्रात भैरवच जिंकला की नाही? याच साठी तू राजधानीपर्यंत गेला होतास का? तुला इनाम मिळवायचं असेल तर तू राजा झाले पाहिजेस."

भैरवच्या राजवटीत प्रजेवर अत्याचार नित्य वाढतच चालले होते. ते पाहून कुमारवर्माने देशभर भ्रमण केले आणि उत्साही आणि शूर व साहसी तरुणांना त्याने आपल्याकडे वळवून तरुणांचे एक गुप्त सैन्य उभे केले. त्या सैन्यात कोणाला सेनापती नेमावे यासाठी सामने झाले. धनुर्विद्या, खड्गयुद्ध भालाफेक इत्यादी युद्धकलेच्या अनेक क्षेत्रात चढाओढी झाल्या. त्यात कुमारवर्माच जिंकला आणि सेनापती निवडला गेला.

पुन्हां गादी मिळविण्यासाठी कुमारवर्माने जय्यत तयारी केली.

दुसऱ्या वर्षी जे सामने झाले त्या वेळी कुमारवर्मा आपले सैन्य बरोबर घेऊन गेला

व त्याने युद्धविद्येशी संबंध असलेल्या सर्व क्षेत्रात भाग घेऊन अजिंक्यपद मिळविले.

भैरवने त्याला खड्गयुद्ध करण्यास आव्हान केले. कुमारवर्माने अगदी सहजी भैरवच्या हातातली तलवार उडविली आणि आपली तलवार भैरवच्या छातीवर ठेवून तेथे जमलेल्या लोकांस म्हणाला– "या दुष्टाने मला ठार करण्यासाठी कट केला होता, परंतु काही स्वामिभक्त अनुयायांनी सावध केल्यामुळे मी याच्या हातावर तुरी देऊन निसटलो. मी तुमचा पूर्वीचा राजा कुमारवर्मा आहे. हा भैरव प्रजेचे स्वतःच्या मुलासारखे पालन करीत राहला असता तर मी या भानगडीत पडलो नसतो. परंतु प्रजेच्या हितासाठीच मला आज पुढे यावे लागले. मला तुम्ही आपला राजा म्हणून स्वीकार करायला तयार आहां का? की सिंहासन परत मिळविण्यासाठी मी युद्ध करू?" असे विचारीत त्याने आपला नकली वेष काढून फेकून दिला.

दर[illegible] आणि जयजयकार केला. रक्तपात झाल्याशिवायच कुमारवर्माला त्याचे सिंहासन परत मिळाले.

कर्पूरवल्ली राणी आपल्या नवऱ्याला म्हणाली–"तुम्हीच कुमारवर्मा आहां हे सैन्याला कळले असते तर तुम्ही केव्हांच पुन्हां गादी मिळवू शकला असतां."

"या खेपेस मी राज्य मिळविले ते वारस म्हणून मिळविले नसून स्वशक्तीने मिळविले आहे. आतां मला माझ्या स्वतःच्या बळावर विश्वास झाला असल्या कारणाने स्वतः चालविलेल्या चढाओढीत मला भाग घेण्याची गरज राहिली नाही." कुमारवर्मा म्हणाला.

नंतर त्याने प्रजेबरोबर राहून मिळविलेल्या अनुभवाच्या आधारे प्रजेच्या सुखसोयींसाठी कामे करायला सुरवात केली. त्याने सामान्यात स्वतः भाग न घेतां तरुणांना प्रोत्साहन दिल्यामुळे कर्तबगार तरुणमंडळी पुढे आली.

गुरूची विद्या गुरूस फळली

यादवपूर नावाच्या गावी गोपू नावाचा एक उडाणटप्पू तरुण युवक रहात असे. त्या गावात दुर्गामातेचे एक देऊळ होते. देवळातल्या पुजाऱ्याचे नाव होते शंभूभट. त्याची नजर एकदा गोपूवर पडली. कारण शंभूभटाला गोपूसारख्या उडाणटप्पू आकाशवृत्तीवर राहणाऱ्या माणसाची फार गरज होती.

ते गाव थोडे मागासलेले होते तेव्हां गावकरी प्रत्येक लहानथोर आधीव्याधींसाठी देवीला नवस, करीत. म्हणून शंभूभटाला प्राप्ती भरपूर होत असे.

परंतु त्या गावात काही दिवसांपूर्वी बऱ्याच सुधारणा झाल्या. शिवाय पिके चांगली निघाली आणि सरकारतर्फे औषधपाण्याची उत्तम व्यवस्था झाल्या कारणाने रोगराई कमी होत गेली. त्यामुळे देवीच्या अनुग्रहाची तेवढी गरज भासत नाहीशी झाली. त्याच बरोबर शंभूभटाची प्राप्तीदेखील कमी होत गेली.

तेव्हां लोकांच्या मनात देवाची भीती पुन्हां वाढविण्यासाठी शंभूभटाला गोपूसारख्या आकाशवृत्तीवर राहणाऱ्या तरुणाची गरज फार वाटू लागली. म्हणून शंभूभटाने गोपूला बोलावून देवीच्या भक्तांनी आणलेले नैवेद्य वगैरे खूप खायला घालून आणि मधून मधून त्याच्या हातावर चार पैसे ठेवून त्याला आपला पिट्ठू करून घेतले.

एकदां शंभूभट गोपूला म्हणाला–"हे बघ रे गोप्या, मी सांगतो तसं तू कर, म्हणजे तुला जे वाईट नाव आहे ते पुसून निघेल आणि लोक तुझा आदर करू लागतील. मी योजलेली युक्ती यशस्वी झाली तर तुला नियमित पगार सुद्धा देईन."

शंभुभटाने ठरविलेली युक्ती म्हणजे एक नाटक होते. गोपूने ते सोंग करून

पुजाऱ्याची युक्ति यशस्वी करून दाखविण्याचे वचन दिले.

संध्याकाळी घरी आल्यावर गोपू एकाएकी फेफरे आल्यासारखा बेशुद्ध होऊन पडला. आईबाप मुलाला पित्त झाले की काय म्हणून धावले. गोपू एकदम उठून बापावर कावल्यासारखा धावून दात ओंठ विचकावून ओरडत म्हणाला–"तुला खाऊन कच्चा गिळून टाकीन!"

वाटेने जाणारेयेणारे लोक तेथे जमा झाले आणि म्हणू लागले–"या मुलाच्या अंगात आल्यासारखे दिसते आहे!"

पुजारी हातात झाडाच्या दोन डहाळ्या घेऊन येऊन कोणालातरी हाक मारून विचा[illegible] माझे आई?"

गोपूने शंभूभटाची शेंडी पकडून एक धक्का देत विचारले–"मूर्खा! तू मला ओळखले नाहीस का?"

पुजारी जमिनीवर आदळला. लगेच उठून साष्टांग नमस्कार करून म्हणाला–"माते! तूच का? क्षमाकर! चुकलो, कान धरतो!" म्हणत तोंडात मारून घेऊ लागला.

"साऱ्या गावावर नांगर फिरवीन. मी उपाशी आहे." गोपू म्हणाला.

"तुला उपाशी ठेवणार नाही, माते! क्षमा कर आम्हां सर्वांना!" पुजारी म्हणाला.

नंतर काही वेळाने गोपू शुद्धीवर आल्यासारखा दिसला. तोंडावर पाणी शिंपडल्यावर झोपेतून जागा झाल्यासारखा सर्वांच्याकडे पाहू लागला.

हे नाटक व्यर्थ गेले नाही. गावकरी देवीला घाबरून तिला खूष करण्यासाठी निरनिराळे आहार पदार्थ, शिधा, फळफळावळ दक्षिणा वगैरे आणून देवीसमोर ठेवू लागले. शंभूभटाचे हे नाटक यशस्वी झाले. देवीच अंगात आल्यामुळे गोपूचा गावात आदर वाढला. तो दररोज संध्याकाळपर्यंत देवळातच राहू लागला आणि पुजारी देई ते आणून घरी देऊ लागला. म्हणून घरातदेखील त्याचा मान वाढला.

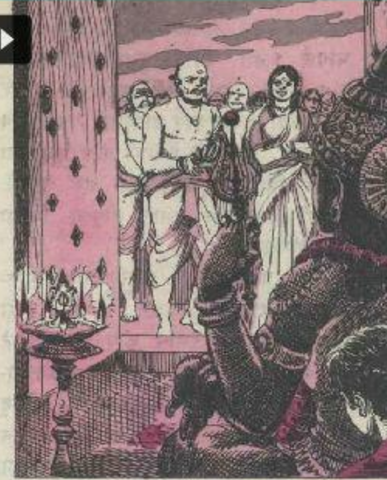
[illegible] गांवकऱ्यांचा देवीवरचा विश्वास वाढत गेला. प्रत्येक गावकरी दररोज देवीच्या दर्शनाला येऊन देवीसमोर तांदूळ, फळे, किंवा आणा दोनआणे ठेवू लागला. हा बदल गोपूला आवडला नाही.

तो पुजाऱ्याला भेटून म्हणाला–"यापुढे मी देवी अंगात येण्याचे सोंग कधीं करणार नाही. पुजाऱ्याने त्याला जास्त पैसे देण्याचा लोभ दाखविला. परंतु तो 'हो' 'ना' करू लागला.

परंतु शंभूभटाने दुसराच डाव टाकला. म्हणाला–"तरमग मी अंगात आल्याचे सोंग करतो. तू कडुलिंबाच्या डहाळ्या घेऊन यायचे सोंग कर."

गोपू थोडा नरमला. कारण पैसे फुकटात मिळणार ना! परंतु त्याने मनात एक गोष्ट ठरविली. हे नाटक चालू असतां आपल्या घरच्या लोकांवरच आधीव्याधींची पीडा आली तर आपल्या नाटकाचे गुपित घरच्या लोकांना सांगून टाकून मोकळे व्हायचे.

पुजाऱ्याला आणखी एक नवीन गोष्ट सुचली. गोपूने पहाटे दिसू लागायच्या आत देवळात येऊन देवीच्या आड लपायचे आणि कोणाला न दिसणारी दोरी ओढून, भक्त लोक येतील तेव्हां दार उघडल्यासारखे

दाखवायचे. दार आपल्या आप उघडते आहे हे कळल्यावर लोक दुर्गामातेला आणखी जास्त नैवेद्य, दक्षिणा वगैरे आणून देतील असे त्याला वाटले.

पुजाऱ्याने ती युक्ती गोपूला सांगितली. ती युक्तीदेखील यशस्वीपणे पार पडली. गावकऱ्यांच्या मनात देवीवरचा अंधविश्वास जास्तच वाढला. त्यांनी कामधंदा सोडून दिला आणि देवीचे भजन करू लागले. शेताची कामे टाकून ते देवळातच जास्त वेळ राहू लागले.

अशातऱ्हेने गावावर आलेले हे नवीन संकट गोपूच्या लक्षात आले. या सर्वाला कारण पुजाऱ्याचा स्वार्थ आहे, हे त्याला

चांगले कळले. त्याला पुजाऱ्याचा भयंकर राग आला. त्याला स्वतःचाही राग आला.

दुसऱ्या दिवशी दार आपोआप उघडण्याचे बंद झाले. गावकरी देवीचा कोप पुन्हा कां झाला बुवा, म्हणून काळजी करू लागले. पुजारी मनातल्या मनात गोपूला शिव्या देऊ लागला.

गोपू पहाटे उठून कडुलिंबाच्या मोठमोठ्या डहाळ्या घेऊन आला. पुन्हां देवीचा काही कारणाने कोप झाला आहे असे दाखवून पुजाऱ्याने पुन्हां अंगात आल्यासारखे बडबडायला सुरवात केली. ओरडू लागला–"सर्वनाश करीन, सर्व पिके जाळून भस्म करीन. मला पोटभर नैवेद्य मिळाला पाहिजे!"

गोपूने कडुलिंबाच्या डहाळ्यांनी पुजाऱ्याला झोडपायला सुरवात केली. कडुलिंबाच्या डहाळ्यांमध्ये काही काटे असलेल्या खाजरीच्या डहाळ्या सुद्धा होत्या. पुजाऱ्याच्या अंगाला भयंकर खाज सुटली. तो आणखी मोठ्याने ओरडू लागला.

गो[illegible] डहाळ्यांनी बडवीत म्हणाला–"उतरतेस की नाही? गांव सोडून जातेस की नाही? रात्रं दिवस तुझं पोट भरायला गावकऱ्यांना आणखी काही काम नाही का? त्यांनी उपाशी रहावं का?"

पुजाऱ्याला नको जीव झाले. अंगात येण्याचे सोंग अंगाशी येते की काय वाटले. मोठ्याने ओरडला–"जातो...जातो..." आणि खरोखरच बेशुद्ध होऊन पडला.

गोपू भक्तांना म्हणाला–"देवी गाव सोडून निघून गेली. आतांपर्यंत गावाची शिवार पार करून गेली असेल. आपण आपापली कामे करीत राहू तोंपर्यंत ती आपल्या वाटेला जाणार नाही."

देऊळ ओसाड पडले आणि गाव सुधारले. त्याला फार दिवस लागले नाहीत.

पुजाऱ्याने शेतात काम करायला सुरवात केली. आकाशवृत्तीवर जगणारा गोपू देवीला पळवून लावणारा शूरवीर म्हणून प्रसिद्ध झाला.

दातृत्व

अश्वमेध यज्ञ करून धर्मराजाने खूप दानधर्म केला. त्याला वाटू लागले की, आपल्यासारखा दाता जगात पूर्वी कधी झालाच नसेल, इतका त्याला आपल्या दातृत्वाचा गर्व चढला.

ते लक्षात आल्यावर श्रीकृष्ण एकदा धर्मराजाला घेऊन पाताळ लोकात नेथल्या बलिराजाच्या दरबारात गेला. बलीने श्रीकृष्णाचे सर्व प्रकारे आतिथ्य केले. परंतु धर्मराजाची विचारपूससुद्धा केली नाही. म्हणून कृष्णाने धर्मराजाची ओळख करून दिली. म्हणाला–"हे धर्मराज आहेत. कोणत्याही युगात कोणीही कधी दान केले नसेल एवढा दानधर्म यांनी केला आहे."

बलिराजाने कानावर हात ठेवले व म्हणाला–"किती वाईट गोष्ट ऐकली! दानधर्म करून मोठेपण मिळविण्या इतके नीच काम काय असू शकेल? माझ्या राज्यात मी दानधर्म करतो असे स्वतः म्हणत कोणी येईल का? सर्व माझ्यासारखेच आहेत!"

ते वाक्य ऐकून धर्मराजाची मान खाली झाली.

सतीपूरचे गावकरी

सतीपूर गावचे गावकरी शेतीच्या कामात फार हुशार म्हणून प्रसिद्ध होते, परंतु त्यांचे जीवित सुखाचे नव्हते. कामे नसत त्या काळात काय किंवा लावणीच्या दिवसांत काय, त्यांना धनीमानी शेतकऱ्यांकडून कर्जे काढावी लागत. म्हणून त्यांच्या श्रमाचे फळ हाती यायच्या वेळी त्यांना कर्ज फेडण्यासाठी ते सर्व खर्ची घालावे लागे. त्यांच्या या दारिद्र्याचा शेवट त्यांना कधीच पहायला मिळाला नाही.

जुगलप्रसाद नांवाचा एक मोठा श्रीमंत जमिनदार होता. त्याला स्वतःचा असा कोणीच नव्हता. मूलबाळ नव्हते की दुसरा कोणी नातेवाईकही नव्हता. तरी त्याला पैशाचा फार लोभ होता. चार पैसे खर्च करायचे म्हणजे आपला जीव जातो की काय असे त्याला वाटायचे.

त्या गावात आणखी दोघे श्रीमंत गृहस्थ होते. परंतु ते जुगलप्रसादासारखे श्रीमंत नव्हते. ते गरीब शेतकऱ्यांना कर्जाने पैसे व धान्य वगैरे देत व आणि कर्ज वसूल करतांना अव्वाच्या सव्वा व्याज आकारून पैसे वसूल करीत.

गावकरी अशिक्षित निरक्षर होते. त्यांना त्यांचे काम तेवढे येत होते. गावातल्या सोनाराचा मुलगा गोपाळ सतीपूर पासून तीस मैलावर असलेल्या एका शहरात विद्याभ्यास करीत असे. त्याच्या चुलत्याचे तेथे सराफीचे दुकान होते. शहरातच जास्त रहावे लागल्याकारणाने त्याला जगाचा अनुभव बराच होता. आपल्या गावातले लोक कर्जे काढून किती कष्ट सहन करीत आहेत, हे त्याला दिसत होते. त्याला त्याबद्दल फार वाईट वाटे. गावकऱ्यांचे कष्ट, नवीन आर्थिक योजना,

वरून गेल्या होत्या. त्याला त्यांच्याविषयी थोडी थोडी माहितीसुद्धा झाली होती.

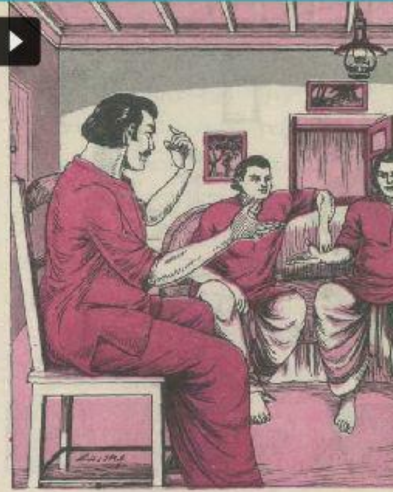
शहरात गोपाळचा गंगाधर नावाचा एक मित्र होता. त्याचा मोठा भाऊ इंद्र हा एक समाजसेवक होता. गोपाळकडून त्याच्या गावातल्या गावकऱ्यांच्या आर्थिक दुरवस्थेविषयी ऐकून तो म्हणाला–"एक सहकारी-संस्था स्थापन केली तर तुमच्या गावातली स्थिति सुधारेल. परंतु सुरवातीला थोडे भांडवल लागेल."

"भांडवल देऊ शकणारे सावकार गरीब प्रजेला जळूसारखे पिळून काढीत आहेत हो. सहकारी संस्था काढली तर त्यांचा धंदा बंद नाही का पडणार?" गोपाळ म्हणाला.

"तसं असेल तर तुझ्या गांवकऱ्यांना या आर्थिक संकटातून मुक्ति मिळणे अशक्यच!" इंद्र म्हणाला.

"जुगलप्रसादमामांना आपण वळवू शकलो तर काम होईल. ते सावकारी करीत नाहीत. परंतु आहेत मोठे चिक्कू कवडीचुंबक." गोपाळ म्हणाला.

इतका वेळ त्यांचे संभाषण ऐकत मुकाट्याने बसलेल्या गंगाधरने विचारले– "तुझे ते जुगलप्रसादमामा म्हणालास त्यांचा जुन्या गोष्टींवर विश्वास, म्हणजे अंधविश्वास आहे का?"

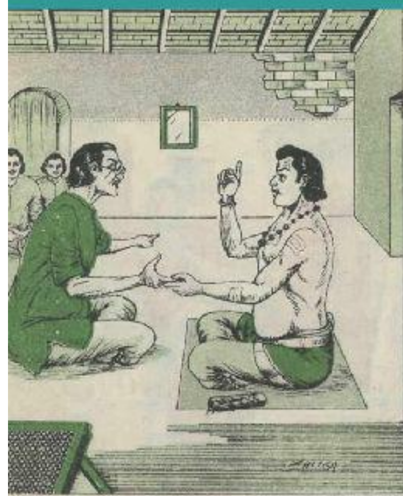

"खेडेगावात राहणाऱ्यांचे अंधविश्वासावरच तर चालते!" गोपाळ म्हणाला.

"तरमग मला माहिती आहे ती जादू करून त्यांच्या मनात विश्वास उत्पन्न होईल असे करितां येईल. त्यांना भेटलं पाहिजे केव्हां तरी." गंगाधर म्हणाला.

एके दिवशी गोपाळ, गंगाधर आणि इंद्र सायकलवर बसून सतीपूरला निघाले आणि काळोख पडू लागण्याचा सुमारास त्या गावी पोचले. रात्री गोपाळच्या घरीच मुक्कामाला ते राहले.

दुसऱ्या दिवशी इंद्र एका ज्योतिष्याचा वेष करून गावकऱ्यांचे हात पाहून त्यांना त्यांचे भविष्य सांगू लागला. त्याला हस्त-

रेषा बघण्याची थोडी माहिती होती. म्हणून त्याने सांगितलेल्या गोष्टी ऐकून गावकरी चकित झाले. ही गोष्ट जुगलप्रसादपर्यंत पोचविण्याची कामगिरी गोपाळने बजाविली. जुगलप्रसाद इंद्रकडे धावतच आला आणि आपला हात पुढे करून बसला.

इंद्र त्याला म्हणाला–"तुमचा हात मी सर्वांसमोर नाही पाहणार. तुमच्या घरी येऊन पाहीन."

गोपाळने त्यापूर्वी एकदां गावात येऊन त्यासाठी आवश्यक ती तयारी करून ठेवली होती. त्या दिवशी संध्याकाळी इंद्रबरोबर गोपाळ व गंगाधर जुगलप्रसादच्या घरी गेले. इंद्र जुगलप्रसादचा हात पाहून म्हणाला–"खरं पारब्ध म्हणतात तर यालाच. काय पण विचित्र आहे पहा, लक्ष्मीचा अनुग्रह, जवळ काही असणारांवरच होतो. काबाड-कष्ट करणाऱ्या गरिबांकडे ती ढुंकूनसुद्धा पहात नाही. आजच तुम्हांला शुभलाभ स्पष्ट दिसतो आहे."

नंतर जुगलप्रसादचा हात जास्त लक्ष देऊन पहात इंद्र म्हणाला–"तुमच्या आवारात आग्नेय दिशेच्या कोपऱ्यात एखादे आंब्याचे झाड आहे का? त्याच्याजवळ एक वांग्याचे झाड असले पाहिजे. त्याच्या खाली चांदीचे रुपये पुरून ठेवलेले नक्की सापडतील. खणून घेऊन या."

ते ऐकून जुगलप्रसाद उत्सुकतेने कंदील फावडे घेऊन त्याजागी एकटाच गेला.

तो परत यायच्या आत गंगाधर एक कांचेचा ग्लास घेऊन खोलीत एका कोपऱ्यात चौरंगावर तो ठेवून एक 'ट्रिक' करायला तयार होऊन बसला.

अर्ध्या तासाभराने जुगलप्रसाद एक मडके घेऊन परत आला. त्याने ते इंद्रच्या समोर आणून ठेवले. इंद्रने त्या मडक्याच्या तोंडावरचे सीलबंद झांकण फार काळजी-पूर्वक काढून मडके जमिनीवर उपडे केले. टंकसाळीतून जणुंकाही आतांच काढलेले नवेकोरे व्हिक्टोरिया राणी छापाचे रुपये पन्नासवर होते. जुगलप्रसादचा चेहरा [illegible] म्हणाला–"तुमचं भविष्य खरोखरच अद्‌भुत आहे खरं!"

ते रुपये गोपाळने आपल्या चुलत्याच्या दुकानातून मागून रसायनाने स्वच्छ धुवून चकचकीत करून घेऊन आला होता. ते त्याने मडक्यात ठेवून झांकण सीलबंद करून लावून ठेवले होते. पंधरा दिवसांपूर्वी तो आपल्या गावी मुद्दाम त्या कामासाठी आला होता त्यावेळी ते मडके त्याने ओळखीच्या जागी पुरून ठेवले होते.

इंद्रने पुन्हा जुगलप्रसादचा उजवा हात पाहून म्हटले–"आणखी एक गोष्ट तुम्हांला सांगायला हवी. तुम्ही तिजोरीत ठेवलेले सर्व धन तुम्हांला कळू दिल्याशिवाय पळून ायच्या तयारीत आहे. ते धन असे कैदेत पडून रहायला तयार नाही. तुम्ही ताबड-तोब काळजी घेतली नाही, तर ते तुमच्या हातावर तुरी देऊन केव्हां कोठे निघून जाईल, कळणारसुद्धा नाही.

जुगलप्रसादने त्या गोष्टीवर त्याचा विश्वास बसत नसल्यासारखे इंद्रकडे पाहिले.

"माझ्या बोलण्यावर तुमचा विश्वास बसत नाहीसे दिसते आहे. एक काम करा. तुम्ही आपल्या तिजोरीतला एक रुपया काढून आणून त्या माणसाला द्या." असे म्हणत त्याने गंगाधरकडे बोट दाखविले.

जुगलप्रसादने घरात जाऊन तिजोरीतला एक रुपया काढून आणला आणि गंगाधरला

दिला. गंगाधरने तो चौरंगावरच्या ग्लासात टाकला.

"तुमच्या तिजोरीतल्या पैशाचा पराक्रम पहा थोडा." इंद्र म्हणाला.

"दुसऱ्या क्षणाला रुपया हालू लागला आणि ग्लासाबाहेर पडण्याची खटपट करू लागला. तो ग्लातात थोडा वर चढल्या-सारखा झाला आणि पुन्हा खाली पडला. नंतर तो ग्लासात उडया मारू लागला.

जुगलप्रसाद आश्चर्यचकित होऊन डोळे फाडून रुपयाकडे पहात राहला. नंतर त्याने काही वेळ विचारले–"मग माझे पैसे पळून जाऊ नयेत यासाठी काय करावे म्हणतां?"

"गरीब शेतकऱ्यांना चांगल्या मुहूर्तावर मदत करा," इंद्र म्हणाला.

"मी इतर लोकांप्रमाणे व्याज घेऊन कर्ज देणार नाही. मग आणखी कोणती मदत करू म्हणतां?" त्याने विचारले.

"एक काम करतां येईल तुम्हांला. हा गोपाळ तुमच्या गावातलाच आहे ना? शिकला सवरलेला आहे, विश्वास करण्या योग्य आहे. शेतकऱ्यांना कशी मदत करतां येईल त्याला विचारा, तो सांगेल. तुमच्या पैशांचा उपयोग चार जणांच्या साहाय्यार्थ होऊ शकला तर ते तुमच्या हातातून निसटून जाणार नाहीत." इंद्र म्हणाला.

गोपाळच्या सल्लधाने सतीपूरला एक सहकारी संस्था स्थापन करण्यासाठी आव-श्यक धन जुगलप्रसादने दिले. कमी व्याजाने गरीब शेतकऱ्यांना, त्यांना आवश्यक असलेले धन सहकारी बँकेतून मिळू लागले. गावाची उन्नती झाली. गावकरी सुखी झाले आणि सावकारी करणाऱ्यांचा धंदा बंद झाला.

परंतु गंगाधरने काचेच्या ग्लासात टाकलेला रुपया कसा नाचविला? त्याच्या-जवळ अगदी बारीक व अत्यंत बळकट काळा धागा होता. त्याच्या एका टोकाला मेण चिकटवून लावून तो ग्लासात टाकला होता. धाग्याचे दुसरे टोक गोपाळच्या हातात होते. काळोखात जवळून पाहूनसुद्धां तो धागा दिसत नव्हता. गोपाळच तो रुपया हलवत होता.

शत्रुऋण फेडले

एका गावी रामू आणि श्यामू शेजारीशेजारी रहात असत. त्या दोघांचे परस्परांशी हाडवैर बरेच दिवसांपासून होते. वैर हे विस्तवासारखे आतल्या आत धुमसत असते. कोणाचे कर्ज आणि शत्रुत्व दोन्हीचा शेवट होईपर्यंत माणसाला स्वस्थ चित्तता नसते. म्हणून हे दोघे परस्परांचा काटा कसा काढावयाचा याच विचारात नेहमी असत.

एकदां रामूच्या दोन बकऱ्या दोऱ्या तोडून शेजारी असलेल्या श्यामूच्या परसात शिरल्या आणि भाजीची व फुलझाडांची रोपे त्यांनी खाऊन टाकली. श्यामू इतका संतापला की त्याने दोन्ही बकऱ्यांना कापून त्यांचे कातडे काढले व ते रामूच्या परसात टाकून दिले.

त्यानंतर काही वेळाने रामू एक पहार घेऊन श्यामूच्या घरी गेला. ते पाहून श्यामू एक पांडके घेऊन मारामारीच्या तयारीने आला.

परंतु रामू शांतपणे म्हणाला–"क्षमा कर बाबा, श्यामू! माझ्या निष्काळजीपणामुळे बकऱ्या तुझ्या परसात शिरल्या आणि त्यांनी सर्व नास केला. मी पुन्हां जमीन खणून काढून रोपे लावून देतो."

श्यामू ते ऐकून लज्जित झाला. म्हणाला–"रामू! चूक माझी झाली बाबा! राग न आवरल्यामुळे मी मुक्या जनावरांचा जीव घेतला. क्षमा कर मला."

परस्परांचे वैर त्या क्षणाला संपले.

कलाप्रेम

भीमू थोरल्या पाटलांच्या घरी गडी होता. पाटलांच्या परसात एक झोपडं होतं, त्यांत तो रहात असे. त्याचा आवाज गोड होता. तो गात गुणगुणत घरातली सर्व कामे करीत असे.

पाटलीणबाई एक दिवशी त्याला जेवायला वाढीत असतां म्हणाल्या–"काय रे भीमू, किती दिवस असा एकटा राहणार? एखादी चांगलीशी मुलगी पाहून लग्न कां नाही करून घेत?

भीमूच्या मनात पुष्कळदां लग्न करण्याचा विचार आला. परंतु लग्नासाठी विचारपूस करायला, मुलगी पहायला वगैरे त्याला वेळच मिळत नव्हता. म्हणून तो मालकिणीला म्हणाला–"मालकांना सांगून एक आठवडा-भराची सुट्टी देववा. लग्न करून येते"

पाटलांनी त्याला सुट्टी दिली. भीमू चार गावे फिरला आणि एका चांगल्या मुलीला पाहून तिच्याशी लग्न करून तिला घेऊन आला. तिचे नाव होते चंद्रकला. सर्व तिला कला म्हणूनच हाक मारीत.

कलेने तसा मोठा विद्याभ्यास केला नसला तरी तिला जन्मत: खेडुतांच्या भाषेत जात्यावरच्या, कांडायच्या वेळच्या व अशाच ओव्या वगैरे करता येत होत्या. उन्हाळा सुरू झाला, पावसाळा आला, आभाळ भरून आले, विजा चमकू लागल्या, कोणाच्या घरी लग्न कार्य झालं किंवा सणवार आले की ती खेडुतांच्या भाषेत गाणी लिही, ती गाणी गायला चांगली व त्यांच्यातला भावदेखील चांगला असे.

पाटलीणबाईला कला फार आवडे. शिवाय ती गाणी ओव्या लिहून म्हणे त्या तर त्यांना फारच आवडत. कलासुद्धा नवीन ओवी किंवा गाणे प्रथम मालकिणीला म्हणून ऐकवी. पाटलीण, कला चांगली [illegible] सांगे. म्हणून शेजारपाजारच्या बायकांना कला फार आवडू लागली.

ते पाहून भीमूच्या एका मित्राच्या मनात मत्सराग्नी भडकला. कदाचित् त्याच्या बायकोची कोणीच वाखाणणी करीत नव्हते.

तो एकदा भीमूला भेटून म्हणाला– "कायरे, तुझी बायको म्हणे छान ओव्या व गाणी लिहिते? तुला पेन्सिलसुद्धा धरता येत नाही आणि तू आपल्या बायकोला असे वाऱ्यावर सोडलेस तर पुढे पुढे ती तुला विचारायचे सुद्धा सोडून देईल. संसार कामे करणारी बाई कविता लिहिते का? चारजणांसमोर ती वाचून दाखविते का? बाईमाणसाला हे शोभते का?" त्याने भीमूला जणुंकाही सावध केले.

आपल्या मित्राने आपल्या हिताची सूचना केली आणि त्यात बऱ्याच गोष्टी खऱ्या आहेत असे भीमूला वाटले. तो घरी परतला नेमकी त्यावेळी कला कोणते तरी गाणे लिहीत होती.

"सकाळ संध्याकाळ वेडयासारख्या त्या ओव्या आणि गाणी नाही लिहिलीस, तर आणि मी कधी बाहेर कोठे गेलो असलो तर तुला पाटलांच्या घरच्या म्हशीचे दूध नाही का काढता येणार? गोवऱ्या

थापायला काय झाल? आपण नुसता दान वेळचा पुक्खा झोडून बसलं तर चालेल का? हातपाय हलविल्याशिवाय पोट नाही भरत!" भीमू बायकोला म्हणाला.

कला लगेच उठून गेली, दूध काढून द्यायला पाटलांच्या घरी. दुसऱ्या दिवशी तिनेच गोवऱ्या थापल्या.

त्या दिवसापासून कलेने कविता लिहायचे सोडून दिले आणि दिवसभर कोणत्यातरी कामात स्वत:ला गुंतवून ठेवू लागली. आपल्या नशिबात कविता करणे लिहिलेले नाही, असे वाटून तिचे मन फार दु:खी झाले. परंतु तिने ती गोष्ट कोणाला बोलून दाखविली नाही.

एकदां भीमू पाटलांच्या मळ्यात झाडांना पाणी लावीत खूप मोठ्या सुरात गात होता. जवळच पाटील दोघां मजुरांकडून नारळ उतरवीत होते. ते भीमूला म्हणाले– "तुझं तोंड क्षणभर देखील बंद रहात नाही कारे? कशाला ही वेड्यासारखी गाणी दिवसभर म्हणत राहतोस?

भीमू एकदम गप्प झाला. त्याचं मन खट्टू झालं. मुकाट्याने तो काम करू लागला आणि तेव्हांपासून काम करतांना त्याने कधी तोंड उघडलेच नाही. पूर्वी किती काम पडले तरी त्याला कामात उत्साह व आनंद वाटे. आता त्याला काम म्हणजे एक ओझे वाटू लागले.

त्यानंतर एकदोनदां काम करतांना तो नकळत गुणगुणला असेल, परंतु पाटलांची त्याला बोलणी खावी लागतील. म्हणून त्याने गायचे सोडूनच दिले, परंतु काम करण्याची शक्तीदेखील कमी झाली.

एकदां पाटलांनी त्याला विचारले– काय रे भीमू, तू हल्ली पहिल्यासारखं झपाझ[illegible] विचार आहे की काय?"

"मालकांनी गाऊ नको म्हणून नव्हतं का सांगितलं? गाणं म्हटल्याशिवाय हात चालत नाही बघा! मला निरोप द्यावा मालक! गात काम करायला मिळेल अशा जागी जाऊन नोकरी करावी म्हणतो." भीमू म्हणाला.

पाटील हंसू लागले. म्हणाले–"काय रे, मग तुझी बायको तुझ्यासारखी माणूसच आहे ना? ती काम करीत नाही म्हणाली का? तिला गाणी लिहिणे बंद करायला कां सांगितलेस रे? तिची कविता लिहिण्याची हौस तू अशी दाबून टाकलीस तर तिच्या मनाला नाही का लागणार तुझ्या सारखं? तिच्या मनाला तू बोललास ते पाटलीण-बाईनी ओळखलं. त्यांनीच तुझी कान-उघाडणी करायला सांगितले मला. जा काम कर आणि खूप गा. बायकोला काम करू दे आणि कविता करते ते खुशाल करू दे."

म्हातारीची मदत

एका जंगलात एक म्हातारी झोपडी बांधून रहात असे. त्या वाटेने जाणारे येणारे लोक त्या जागी रात्र पडू लागली तर म्हातारीच्या झोपडीत रात्र काढीत आणि उजाडल्यावर आपल्या वाटेने निघून जात. रात्री जंगलाच्या वाटेने पुढे कोणी जात नसे. कारण त्या जंगलात चोरांचे भय होते.

परंतु गंमत अशी की चोरसुद्धा त्यांनी चोरून आणलेला माल कधीकधी आणून म्हातारीकडे आणून ठेवीत. तिलादेखील त्यातला थोडा वाटा मिळत असे.

एके दिवशी संध्याकाळी एक चोर म्हातारीच्या घरी आला व तिला एक मोत्यांचा हार दाखवून म्हणाला–"आजी! हा तुम्ही आपल्याजवळ ठेवा आणि मागायला येईन तेव्हां मला द्या. हा एका जमिनदाराचा आहे. जमिनदाराचा मुलगा रात्री घोड्यावरून या बाजूला येईल आणि तुमच्या घरी राहील. तो आपला घोडा तुमच्या घरासमोरच्या झाडाला बांधून ठेवील. मी खूप रात्र लोटल्यावर येईन आणि तुमच्या जवळून हा हार घेऊन त्यातले अर्धे मोती तुम्हांला देईन आणि उरलेल्या मोत्यासह हार घेऊन त्या घोड्या-वर बसून निघून जाईन. जमिनदाराचा मुलगा पहाटे उठून त्याचा घोडा कोणी नेला या विचारात पडेल. त्याचा तुमच्या-वर संशय येण्याचे कारणच नाही."

म्हातारीने ती गोष्ट कबूल आणि चोराच्या समोरच तो हार, शिक्यावर एका वर एक अशी तीन मडकी होती, त्यांपैकी सर्वात वरच्या मडक्यात ठेवून दिला.

चोर निघून गेला.

चोर म्हणाला तसा जमिनदाराचा मुलगा काळोख पडल्यावर आला आणि

रात्री म्हातारीला राहण्याची इच्छा त्याने व्यक्त केली. म्हातारीने होकार दिला. जमिनदाराच्या मुलाने आपला घोडा झाडाच्या बुंधाला बांधून ठेवला.

तो छान झोपला असावा असे वाटतांच म्हातारी चोराची वाट पहात घोडा दिसेल अशा जागी खिडकीजवळ बसून राहली.

चोर आलाच नाही. उजाडायला थोडाच वेळ उरला होता. आतां चोर येणार नाही असे वाटून म्हातारीने आता मोत्यांचा हार सगळा आपलाच. असा विचार करून शिक्यावरच्या मडक्यात हार काढण्यासाठी हात घातला.

पण त्यात हार नव्हता. तिच्या छातीत 'धस्स' झाले.

तिला तिच्या पाठीमागून कोणीतरी मोठ्याने हसण्याचा आवाज ऐकू आला. तिने दचकून मागे वळून पाहिले. तिला जमिनदाराचा मुलगा दिसला. मोत्यांचा हार त्याच्या हातात होता.

"इ[illegible] हार [illegible]च्या घराण्यात पिढ्यान्‌पिढ्या आहे हो. असे एकसारखे मोती आता कोठे मिळत नाहीत. फार मूल्यवान आहेत हे. मी आपले जमिनदारीचे गाव सोडून शहरात रहायला जातो आहे. मी या बाजूला येऊन पोचेपर्यंत सूर्यास्त होऊ लागला होता. काळोख पडल्यावर जंगलात कोठे अडकून राहीन की काय आणि मग आपले जीवित आणि हा हार यांच्या शाश्वतीची काळजी मला वाटू लागली. म्हणून रात्र तुमच्या घरात काढून पहाटे उठून निघून पुढे जायचे ठरविले. परंतु रात्रभर या हाराची आणि घोड्याची फिकीर मला वाटत राहली असती. ते काम तुमच्या करवी करून घ्यायचे मी ठरविले. चोराचे सोंग करून प्रथम आलो आणि तुम्हांला थोडे फसविले. तुम्ही मला एवढी मदत केलीत त्याबद्दल हे इनाम घ्या." असे म्हणत जमिनदाराच्या मुलाने म्हातारीच्या हातावर चार पैसे ठेवले आणि घोड्यावर बसून निघून गेला.

किफायत

सोमू धनगराकडे मेंढरांचे अनेक कळप होते. तो स्वभावाने गरीब आणि फार भोळा सुद्धा होता.

जवळच्या गावी शितू नावाचा एक माणूस आजारी पडून खूप थकला होता. बेताची प्रकृती बरी झाल्यावर मांस वगैरे पौष्टिक आहार घ्यायचे ठरवून तो सोमू धनगराकडे आला, म्हणाला–"बाबारे, मी आजारी पडून किती थकलो आहे पहा. सोमूला त्याची कीव आली व त्याने त्याला दहा रुपये दिले.

शितू रुपये घेऊन निघाला. थोडे अंतर चालून गेल्यावर परतून म्हणाला–"सोमण्णा! तू हे दहा रुपये ठेवून घे आणि मला एक कोकरूच दे." सोमूने ते दहा रुपये ठेवून घेतले आणि एक लहानसे मेंढरू शितूला दिले.

शितू तू मेंढरू घेऊन थोडे अंतर गेल्यावर परतला आणि म्हणाला–"सोमण्णा! ते दहा रुपये आणि हे मेंढरू दोन्ही तूच ठेवून घे आणि मला थोडे मोठेच मेंढरू दे." भोळ्या सोमूने तसे एक मेंढरू दिले.

अशा तऱ्हेने दोनतीनदां करून शितूने सोमण्णाकडून दोनतीन मोठमोठी मेंढरे उपटली.

बिचाऱ्या सोमण्णाला मात्र वाटत होते की त्याला या व्यापारात खूप किफायतच झाली.

देवाची भीती अन् राजभक्ति

इराण देशातील एका गावी इब्राहिम आणि इस्माईल नावाचे दोघे लाकूड-तोडे रहात असत. ते दररोज जंगलात जात, लाकडे फोडीत आणि जवळच्या एका शहरात जाऊन ती विकीत. त्यांना लाकडांची जी किंमत मिळे त्यावर ते आपला संसार फार मोठ्या कष्टाने चालवीत. दोघे मनात विचार करीत, देवाची कृपा होवो किंवा राजाची, ही गरीबी जाऊन चांगले दिवस कधी बघायला मिळतील का?

इब्राहिमच्या मनात देवाची भीती होती आणि राजभक्तिपण होती. म्हणून देवावर भरंवसा ठेवून व राजाची कधी करुणा होईल असे मानून तो राही. इस्माईल एवढा देवभक्त नव्हता आणि राजभक्तपण नव्हता. देव काय किंवा राजा काय आपली गरीबी कधी दूर करणार नाहीत. म्हणून श्रीमंत व्हायला त्यांच्या मर्जीची गरज काय असे त्याला वाटे.

एके दिवशी दोघे दोन जागी लाकडे फोडीत होते. इस्माईलच्या डोक्यात अकस्मात् एक गोष्ट आली. तो इब्राहिमजवळ येऊन म्हणाला–"हे पहा, इब्राहिम! श्रीमंत लोक जंगलात आपला धनात सांठा पुरून नाहीतर झाडाच्या ढोलीत पुरून ठेवतात. आपल्याला एखादा साठा मिळाला तर किती बरे होईल रे!"

"मिळाला तरी काय फायदा रे? तो आपल्याला कसा मिळणार? असे गुप्त धन सर्व प्रजेचे असते म्हणून ते बादशहाकडे पोचवायचे असते."

"आग लाव तुझ्या या नियमांना आणि कायद्यांना!" असे म्हणत इस्माईल तावा-तावाने तेथून निघून गेला आणि पुन्हां लाकडे फोडू लागला.

फोडायला निघाले. इब्राहीमला एक जाडजूड ओणके दिसले. ते त्याने कुऱ्हाडीने फोडून काढले तर त्याला आश्चर्य व भय वाटेल असे त्या ढोलीत एक सोन्याचे भांडे दिसले. त्याला सोन्याचेच झांकण होते. झांकण काढून पाहिले तर भांडे भरून सोन्याचे दीनार होते.

तो लगेच धांवत इस्माईल लाकडे फोडीत होता तिथे धावत गेला. इब्राहिमने चकित होऊन त्याच्याकडे पाहू लागला. इब्राहिमने घडलेली गोष्ट सांगितल्यावर त्याने विचारले–"मग काय करायचा विचार आहे तुझा?"

"घेऊन जाऊन बादशहाकडे देईन म्हणतो. त्यांनी खूष होऊन काही दिले तर ते आनंदाने घेईन." इब्राहिम म्हणाला.

"तू फुटक्या नशिबाचाच! इस्माईल म्हणाला.

"चांगले दिवस बघायला मिळणार असतील तर माझा शोध काढीत येतील रे!" इब्राहिम म्हणाला.

पैशासाठी तडफडणारा इस्माईल, ते धन बघायलासुद्धा आला नाही, या गोष्टीचे इब्राहिमला आश्चर्य वाटले. त्याने ते भांडे काळजीपूर्वक उचलून लाकडांच्या आत दिसणार नाही असे झाकून ठेवले. मोळी

टाकली आणि सोन्याचे भांडे राजधानीला घेऊन गेला. त्याने ते बादशहाच्या पायां-जवळ ठेवले व त्याला ते कोठे व कसे मिळाले हे निवेदन केले.

राजाने दरबार बोलावून त्याच्या राज्य-भक्तीची खूप वाखाणणी केली आणि त्या भांड्यातली नाणी बक्षिस म्हणून इब्राहिमला न देता खजिन्यातून शंभर दीनार मागवून इनाम दिले आणि त्याला निरोप दिला.

इब्राहिमने त्याला लहानशा भांडवलावर व्यापार सुरू केला.

ही गोष्ट घडली त्यानंतर दोन दिवसांनी इस्माईल नकली सोने खरे आहे असे सांगून

शिपायांच्या हाती पकडला गेला. इब्राहिम होता त्या गावात ती बातमी पसरली. इब्राहिमने इस्माईलच्या घरी जाऊन चवकशी केली तर ती बातमी खरी असल्याचे कळल्यावर त्याने राजधानीकडे धाव घेतली.

इस्माईलला बादशहा चवकशी करीपर्यंत अटकेत ठेवण्यात आले होते. इब्राहिम सरळ बादशाहाकडे त्यांच्या दर्शनाला गेला आणि इस्माईल बद्दल स्वत: जामीन रहाण्याचे कबूल करून त्याला सोडून देण्याची त्याने विनंती केली.

बादशहाने दरबारात त्याची ती प्रार्थना ऐकून सभेला संबोधन करून म्हणाला– "दैवभीती आणि राजभक्ति ही दोन्ही परंपरेने चालून आली आहेत असे मानून वागणारे सुखी होतात. त्याविरुद्ध वागणाऱ्यांना दु:खीच व्हावे लागते. त्याचे उदाहरण म्हणून मी एक लहानशी गोष्ट सांगतो. दोघे लाकूडफोडे होते. एक जण देवभीती आणि राजभक्ति मानणारा होता. एकद[illegible] बादशहा गेला असता त्याने त्या दोघांचे संभाषण ऐकले. त्याने दोन नकली सोन्याच्या भांड्यात नकली नाणी ठेवून दोघे काम करीत त्या जागी ढोलीत लपवून ठेवली. ती दोघांना सांपडली. पहिल्याने आपले सोन्याचे भांडे कायद्याप्रमाणे बादशहाकडे आणून दिले आणि शंभर दीनार इनाम म्हणून मिळविले. दुसरा सर्व स्वत:च बळकावण्याच्या विचाराने ते बाजारात विकायला निघाला आणि राजाच्या शिपायांच्या हाती कैद झाला. पहिला लाकूडफोड्या हा इब्राहिम व दुसरा इस्माईल." असे सांगून बादशहाने त्या दोघांकडे बोट दाखविले.

इब्राहिमच्या इच्छेवरून आणि त्याच्या जामिनावर बादशहाने इस्माईलला सुटका दिली. इस्माईलचे डोळे उघडले. त्याने थोबाडीत मारून घेतली. इब्राहिमने आपल्या व्यापारात अर्धा वांटा देण्याचे कबूल केले. दोघे काही दिवसांनी श्रीमंत झाले.

खोड मोडायची रीत

त्या देशात पीक खूप चांगले येऊनही आहार धान्यांच्या किमती वाढतच होत्या. प्रजेत हा:हाकार उडून गेला.

दिवसेदिवस देशाची आर्थिक स्थिती खालावतच चालली होती. ते पाहून त्या देशाचा राजा प्रचंडसेन याने खजिन्यातले धन प्रजेत वाटायला सुरवात केली, खजिना अर्धा रिकामा झाला. परंतु आर्थिक परिस्थिती सुधारण्याऐवजी जास्त जास्त बिघडतच चालली. पैसा प्रजेच्या हातात भरपूर झाला. किमती वाढत गेल्या.

हा एक विचित्र दुष्काळ होता. प्रजेला या संकटातून कसे वांचवावे या गोष्टीचा विचार करण्यासाठी राजाने आपल्या मंत्र्यांचा सल्ला घेतला. परंतु कोणी मंत्री किंवा दरबारी त्या संकटांतून देशाला बाहेर कसे काढावे, याविषयी युक्ती सुचवू शकला नाही. राजपुरोहिताने सुचविले की शतचंडी यज्ञ करून देवीला प्रसन्न केल्यास या संकटांतून मुक्ती मिळू शकेल. प्रचंडसेन राजाने त्यासाठी मंजूरी देऊन यज्ञाची तयारी करायला सांगितले आणि त्यासाठी लागणारे सर्व पदार्थ व धनसहाय्य करण्याची व्यवस्था करून दिली.

होम निर्विघ्नपणे पार पडला. काहीजणांनी कोंबडे, बकरे, मेंढे बली दिले. परंतु अन्नधान्यांचे भाव थोडेदेखील उतरले नाहीत.

शेवटी राजाने एक शेवटचा प्रयत्न म्हणून मुख्यमुख्य व्यापाऱ्यांना बोलावून किमती खाली आणायला सांगितले.

व्यापारी राजाला म्हणाले–"महाराज! आपल्या राज्यात प्रजेला आवश्यक तेवढे धान्य नसल्याने किमती आकाशाला पोचल्या आहेत. तेव्हां आम्हीतरी नुकसान

सहन करून कमी भावाने धान्य कसे विकायचे हे आपणच सांगावे."

व्यापारी म्हणाले ते प्रचंडसेनाला पटले नाही. कारण देशात पिके नष्ट झाल्याची किंवा चांगली न आल्याची गोष्ट अधि-काऱ्यांकडून राजाला कळली नव्हती. मग अन्नधान्याची कमतरता कां असावी? व्यापाऱ्यांनी सांठेबाजी आणि चोरबाजार सुरू केला असावा असा संशय राजाला आला. म्हणून राजाने अन्नधान्याच्या किमती ठरवून त्या किमतीवरच धान्य विकावे असा निर्बंध आणला. ठरलेल्या किमतीपेक्षा जास्त भावाने विकल्यास शिक्षा होईल असेही जाहीर केले.

व्यापाऱ्यांनी दुकानेच बंद केली. मागच्या दाराने सर्व व्यापार चालू राहिला. चोर-बाजारी वाढली.

अशा परिस्थितीत देश असतां प्रधानाच्या मुलगा रविवर्मा देशाटन करून स्वदेशी परत आला. देशातली बिघडलेली स्थिती पाहून त्याला फार आश्चर्य वाटलं आणि ती दूर क[illegible] त्याने विचार करून राजाला एक सल्ला दिला. राजाला त्याची युक्ती पटली व त्या प्रमाणे त्याने उपाययोजना करण्याचे ठरविले.

त्याने परदेशातून धान्य मागवीत असल्याचे जाहीर केले आणि प्रजेच्या मनात अन्नधान्याची कमतरता भासणार नाही असा विश्वास उत्पन्न केला.

दुसऱ्या दिवशी पोती भरलेल्या गाड्या राज्याच्या कोठाराकडे जात असलेल्या दिसल्या. व्यापाऱ्यांना कांपरे भरले. भाव उतरले तर त्यांचे नुकसान होईल. म्हणून त्यांनी दाबून ठेवलेला माल भराभर बाहेर काढला. भाव उतरले आणि प्रजेला स्वस्त दराने भरपूर धान्य मिळू लागले.

दुष्काळ एका आठवड्याच्या आत नाहीसा झाला. स्वस्त दराने पाहिजे तेवढे अन्न धान्य मिळू लागले. रविवर्माने मागविलेली फोलपटांची पोती राज्याच्या गोदीत सुरक्षित राहली. त्यांना सोडून पाहण्याची गरजच उरली नाही.

महाबली हनुमान

हनुमानाने औषधी वनस्पतीचा शोध सुरू केला, परंतु त्याला त्या वनस्पती ओळखणे शक्य झाले नाही. सर्व झाडे व वनस्पती एकासारखे वाटले. म्हणून त्याला राग आला. परंतु थोडा विचार करून त्याने ते पर्वत शिखरच उपटले आणि ते उचलून घेऊन निघाला.

एका मोठ्या पर्वताला उचलून हनु-मानाला येत असलेला पाहून वानर आनंदाने त्याचा जयजयकार करू लागले. तो आवाज ऐकून हनुमानही एकदां गरजला. तो खाली उतरला आणि सर्व वडीलधाऱ्या वानरांना नमस्कार करून बिभीषणाला भेटला.

औषधी वनस्पती वरून वहात आलेला वारा लागताच राम व लक्ष्मण शुद्धीवर आले. इतर बेशुद्ध झालेले वानर सुद्धा शुद्धीवर आले. जे मरून पडले होते त्यांना औषधी वनस्पतींचा स्पर्श होतांच ते जिवंत झाले आणि उठून उभे राहले. त्यांच्या अंगाला जेथे जेथे दुखापत झाली होती त्या जखमा भरून आल्या.

राक्षसही वानरांसारखे जिवंत झाले असते. परंतु रावणाने मेलेल्या राक्षसांना पाहून इतर राक्षस भिऊन घाबरून जाऊ नयेत म्हणून त्यांना समुद्रात टाकून दिले होते. म्हणून त्यांच्या अंगाला औषधी किंवा त्यांच्यावरचा वारा लागणेय नव्हते.

औषधी वनस्पतींचे काम संपल्यावर ते पर्वतशिखर नेऊन हनुमानने यथास्थानी नेऊन ठेवले आणि तो रामाजवळ परत आला.

हनुमान परतल्यावर सुग्रीव त्याला म्हणाला–"कुंभकर्ण मेला, रावणाची मुले मेली. म्हणून रावण आतां युद्ध करायला बहुतेक येणार नाही. तेव्हां रात्री मोठ्या बलवान वानरांनी दिवट्या मशाली वगैरे घेऊन लंकेत प्रवेश करावा."

सुग्रीवाच्या आज्ञेप्रमाणे सूर्यास्त झाल्यावर काळोख पडतांच वानरवीर दिवट्या व मशाली घेऊन लंकेत प्रवेश करायला निघाले. दारांवर पाहरा देत असलेले राक्षस पाहरेकरी वानरांना येत असलेले जास्तच पाहून भिऊन पळून गेले. वानरांनी त्यांना कोणी अडवणारा न पाहून दारांना, बुरुजांना रस्त्यावर आणि घरदारांना आग लावायला सुरवात

घरांदारांबरोबर आतले अमूल्य सामान व वस्तू जळू लागल्या. पुष्कळ राक्षस त्या आगीत जळून गेले. एका बाजूने वानर जयजयकार आणि दुसऱ्या बाजूने राक्षस हाःहाकार करू लागले. त्या परिस्थितीतही काही राक्षस युद्धकरायला सिद्ध झाले. परंतु यावेळी लंकानगरीतच वानरांशी युद्ध करणे आवश्यक होते.

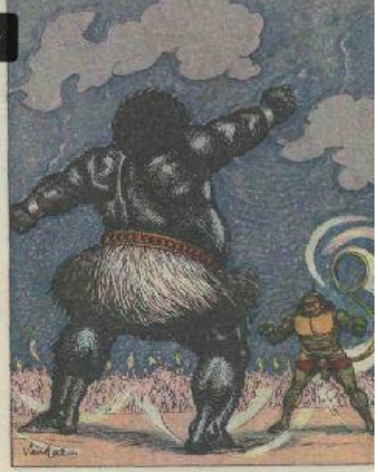
"तुम्ही रावणाच्या वाड्याजवळ जाऊन राक्षसांशी युद्ध करा." अशी आज्ञा सुग्रीवाने वानरांना केली. आज्ञेप्रमाणे वानर दिवट्या व मशाली घेऊन रावणाच्या वाड्याजवळ युद्धाला येऊन पोचले. वानरांना आपल्या दाराजवळ उभे असलेले पाहून राग आला. त्याने कुंभकर्णाच्या कुंभ आणि रावणाला निकुंभ या मुलांना या वानरांशी युद्ध करायला पाठविले. कुंभ व निकुंभ यांच्या बरोबर यूपाक्ष, शोणिताक्ष, प्रजंघ आणि कंपन ही गेले.

दोघांचे परस्परांशी युद्ध झाले. या युद्धांत अंगदाने कुंभला ठार केले. त्यानंतर त्याने शोणिताक्षाच्या हातातली तलवार काढून घेऊन त्याच तलवारीने त्याला ठार केले आणि इतर राक्षसांच्या अंगावर धावला. त्याच्या हाती प्रजंघ मारला गेला. यूपाक्ष मैंदच्या हाती मारला गेला.

होऊन पडला. ते कळल्यावर रामाने त्याच्या मदतीला जांबुवान वगैरे वानरांना पाठविले. परंतु ते कुंभच्या शरवृष्टीसमोर उभे राहणे अशक्य झाल्यामुळे त्याच्या जवळ जाऊ शकले नाहीत. ते पाहून सुग्रीव पुढे गेला. तो कुंभच्या बाणांची फिकीर न करतां त्याच्या जवळ गेला आणि त्याने त्याच्या हातातले धनुष्य हिसकावून घेऊन तोडून टाकले. नंतर त्याच्याशी मल्लयुद्ध करू लागला. त्या मल्लयुद्धात शेवटी कुंभ मरण पावला.

आपला मोठा भाऊ मेल्याचा राग आला म्हणून निकुंभने एक परिघ उचलले आणि ते हनुमंताच्या छातीवर टाकले. परंतु ते हनुमंताच्या छातीवर आदळून तुटून तुकडे तुकडे होऊन खाली पडले. तरी हनुमंताला ते बरेच जोराने लागले यात शंका नाही. परंतु हनुमंत स्वस्थ बसला नाही. दुप्पट रागाने त्याने निकुंभाच्या छातीत मूठ वळून एक ठोसा दिला.

ठोसा खाऊन निकुंभ रक्त ओकला आणि बेशुद्ध होऊन पडला. पुन्हां थोड्या वेळाने शुद्ध आल्यावर तो हनुमंताशी मल्लयुद्ध करू लागला. हनुमंताने त्याची मान धरून त्याला गरगर फिरवून जमिनीवर आपटून ठार केले.

कुंभ व निकुंभ मेल्याचे ऐकून रावणाला फार वाईट वाटले. त्याने खर राक्षसाचा मुलगा मकराक्ष याला युद्ध करायला पाठविले. मकराक्ष रामाशीच युद्ध करायला गेला आणि मारला गेला.

ते ऐकून रावणाने दांतओठ चावीत रागाने इंद्रजिताला युद्धाला जायला सांगितले. इंद्रजिताने यज्ञाची तयारी केली. तो यज्ञाच्या वेदिकेकडे गेला. त्याला येत असलेला पाहून तेथे ज्या राक्षसस्त्रिया होत्या व ऋत्विज होते ते डोक्याला बांधायला लाल फेटे घेऊन आले.

इंद्रजिताने जो होम केला तो सामान्य नव्हता. त्याने दर्भाच्या ऐवजी आपली

आयुधे व शस्त्रास्त्रे आणि ताम्हन व पळी पंचपात्रासाठी लोखंडी तसराळी व पळ्या वगैरे वापरल्या. ऋत्विजांनी त्याच्या डोक्याला तांबडा फेटा बांधला. त्याने काळ्या रंगाचा बकरा यज्ञासाठी कापला. विजयसूचक अग्नीतून धुराशिवाय ज्वाळा येऊ लागल्या. अशातऱ्हेने इंद्रजित अग्नीत आहुती देऊन देव, दानव आणि राक्षसांच्या नावे तर्पण करून अदृश्य मायारूप असलेल्या आपल्या रथात बसला. त्या रथाचे रूप सूर्यासारखे ज्योतिर्मय होते.

इंद्रजित अंतर्धान होऊन युद्धभूमीवर आला. त्याने वानर सैन्यात मध्यभागी रामलक्ष्मण होते त्यांच्यावर नेम धरून शरवृ[illegible] आपल्या बाणांनी सर्व आकाश झांकून टाकले तरी त्यांचा एकही बाण इंद्रजिताला लागला नाही. त्याचे बाण मात्र रामाच्या अंगाला लागत होते. रामलक्ष्मणांनी इंद्रजिताने सोडलेले बाण स्वतःच्या बाणांनी भंग केले. परंतु इंद्रजिताच्या बाणांनी वानरसैन्याचे फार मोठे नुकसान केले.

लक्ष्मणाला फार राग आला. तो रामाला म्हणाला–"दादा, आतां याला असे मोकाट सोडून भागणार नाही. मी ब्रह्मास्त्राचा प्रयोग करून राक्षससैन्याचा नाश करतो."

परंतु रामाला ते नको होते. म्हणाला– "ब्रह्मास्त्राचा प्रयोग अनिवार्य असेल तरच करणे बरोबर होईल. एकासाठी सर्व राक्षससैन्याचा नाश करणे बरोबर नाही. आपण फक्त इंद्रजिताचा वध करण्याचा प्रयत्न करून पाहू या. दिव्यास्त्रांचा प्रयोग करून पाहू या."

मध्यंतरी इंद्रजिताच्या मनात निराळाच एक विचार आला. तो युद्धभूमीवरून लंका-नगरीत परतला. मायारूप सीतेला रथात बसवून आणून रामलक्ष्मणांसमक्ष तिचा वध करायचा व त्यांचे धैर्य सुटते का पहायचे, असा त्याचा विचार होता. तो मायारूप सीतेला घेऊन आला.

[illegible] येत असलेला पाहून हनुमान एक मोठा खडक उचलून घेऊन आला. त्याच्या पाठीमागून अनेक वानर लहान मोठे खडक, शिळा किंवा दगड घेऊन आले. परंतु इंद्रजिताच्या रथात हनुमानाला रडत असलेली आणि अशक्त झालेली सीता दिसली. ते पाहून हनुमंताच्या डोळ्यात खळ्ळकन पाणी आले. त्याने जागच्या जागी थबकून आपल्या वानर अनुयायांना विचारले–"इंद्रजित आपल्या रथात बसवून सीतामातेला कां बरे आणीत असावा?"

तो अत्यंत क्रोधाने इंद्रजितावर धावून गेला. वानरसैन्य आपल्यावर हल्ला करायला येत असलेले पाहून इंद्रजिताने आपल्या तलवारीने सीतेला एकदां दोनदां टोचले आणि तिचे केस धरले.

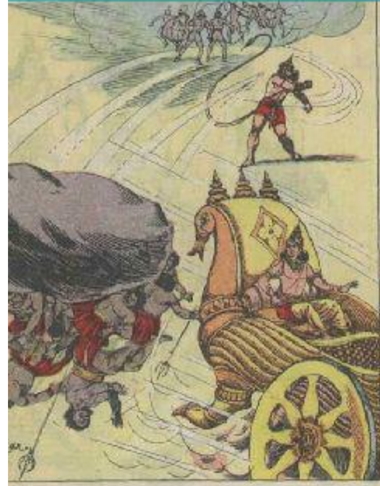
हनुमंताच्या डोळ्याचे पाणी थांबेना. तो इंद्रजिताला दरडावून विचारू लागला– "काय रे, हे? तू काय करायला निघाला आहेस? तुला लाज नाही वाटत? तू सीतेला ठार केलेस तर तूही लवकरच ठार होशील, मग तुझ्या अंगात कितीही शक्ति असो किंवा तुला कितीही मंत्रबळ प्राप्त असो. मी तुला जिवंत सोडणार नाही."

इंद्रजितावर चालून आलेल्या वानर-सैन्यावर राक्षस चालून आले. इंद्रजित

हनुमानाला म्हणाला–"ह्या सीतेसाठीच नाही का तू, सुग्रीव आणि राम लंकेवर स्वारी करायला आलात? मी तिला तुझ्या डोळ्यादेखत ठार करतो. त्यानंतर रामाला, लक्ष्मणाला, तुला, सुग्रीवाला आणि राक्षसद्रोही बिभीषणाला ठार करतो. स्त्रीहत्या करू नये असे असले तरी शत्रूला दुखविण्यासाठी काय वाटेल ते केले तरी चालते."

असे म्हणत रडत असलेल्या मायारूप सीतेला इंद्रजिताने शिरच्छेद करून ठार केले. नंतर त्याने एक भयंकर सिंहनाद केला. तो आवाज ऐकून वानर पळून गेले.

हनुमानाने त्यांना थांबविले व म्हणाला– "काय झाले रे? शूर रणांगण सोडून पळतात का?" वानर परतले. त्यांना बरोबर घेऊन हनुमानाने राक्षस सैन्यावर खडकादगडांचा वर्षाव सुरू केला.

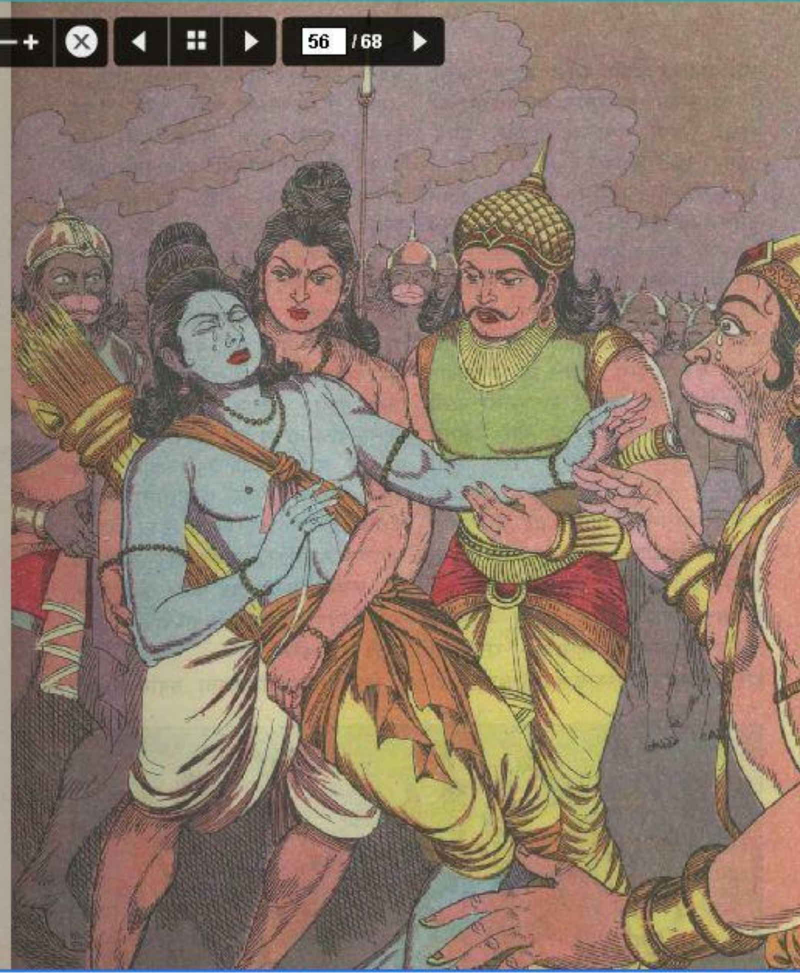
त्याने एक मोठा खडक इंद्रजिताच्या रथावर फेकला. इंद्रजिताचा सारथी हुशारीने हनुमंताचा नेम चुकवून रथ दुसऱ्या बाजूला घेऊन गेला. परंतु दगड राक्षसांवर पडला आणि अनेक राक्षस प्राणास मुकले. वानर राक्षसांना अति उत्साहाने ठार करू लागले. त्यांनी इंद्रजितावर दगडाखडकांचा वर्षाव सुरू केला. इंद्रजिताला राग आला. त्याने शरवृष्टी करून वानरांचा वध करायला सुरवात केली. म्हणून राक्षसांना उत्साह चढला.

परंतु हनुमानाने राक्षस सैन्याला पळवून लावले व आपल्या अनुयायी वानरांना म्हणाला–"आपल्याला या राक्षसांशी युद्ध करण्यात वेळ घालविता कामा नये. चला, सीतेला इंद्रजिताने ठार केल्याची बातमी रामचंद्राला जाऊन कळवू या. राम व सुग्रीव जसे सांगतील तसे त्यानंतर करू या."

हनुमानाला परत जातांना पाहून इंद्रजित यज्ञ करण्यासाठी निकुंभी चैत्याकडे गेला. त्याला अग्नीत मांस आणि रक्त दोन्हींची आहुती दिली.

मध्यंतरी राक्षसांबरोबर वानरांचे घोर युद्ध चालू असलेले पाहून राम जांबुवंताला म्हणाला–"हा हनुमानाचा पराक्रम दिसतो आहे." त्यानंतर रामाने जांबवानाला हनुमंताच्या मदतीला जायला सांगितले. त्याप्रमाणे जांबुवान हनुमानाच्या मदतीसाठी लंकेच्या दारापर्यंत गेला.

हनुमंताने आपल्या मदतीला येत असलेले भल्लूक सैन्य (अस्वलांचे सैन्य) पाहून त्यांना परतायला सांगितले. सर्व रामाकडे आले. हनुमानाने फार दुःखाने रामाला इंद्रजिताच्या हाती सीतेचा वध झाल्याची शोकवार्ता सांगितली. ती बातमी ऐकून

राम जागच्या जागी बेशुद्ध होऊन पडला. ते कळल्यावर वानरवीर धावून रामाकडे आले. त्यांनी रामाच्या तोंडावर सुगंधी थंडगार पाणी शिंपडले.

लक्ष्मणाने रामाला मांडीवर घेतले आणि रडत म्हणाला–"तू धर्ममार्ग अवलंबून पिताच्या आज्ञेचे पालन करण्यासाठी वनवास पत्करलास, राज्य सोडलेस, कैकेयीशी वैर धरले नाहीस. तरी तुला इतके कष्ट सहन करावे लागत आहेत. तुझा धर्म तुझे रक्षण करू शकला नाही. हा धर्मविचार निरुपयोगी आहे, असेच मानण्याची पाळी आली आहे. धर्म असत्य आहे. अधर्म अवलंबन करून रावण पहा किती सुखी आहे?" असे म्हणत लक्ष्मण रामाला शुद्धीवर आणण्याचा प्रयत्न करू लागला.

तेव्हां विभीषण तेथे आला. रामालक्ष्मणांना, इंद्रजिताच्या हातून सीतेचा वध झाल्याची बातमी ऐकून दुःख झाल्याचे त्याला कळल्यावर तो म्हणाला–"रामचंद्रा! ह्या बातमीवर विश्वास करतां कामा नये. सीतेला [illegible] असतां ते नाकारून आता तोच रावण तिच्या वधाची आज्ञा अनुज्ञा कशी काय देईल? तो सीतामातेला कोणत्याही परिस्थितीत सोडणार नाही. इंद्रजित होम करीत आहे. त्यावेळी वानरांना विघ्न आणू नये म्हणून त्यांना दुःख करीत बसवून ठेवण्यासाठी त्याने मायारूप सीतेचा वध केला असावा. तो निर्विघ्नपणे होम करून परत आला तर सर्व देव आपले बळ एकवटून युद्धाला आले तरी त्याला जिंकणे शक्य नाही. म्हणून त्याचा होम पुरा होण्यापूर्वीच आपण निकुंभी चैत्याकडे जाऊ या. तू मात्र अगदी निश्चितपणे येथेच रहा. आमच्याबरोबर लक्ष्मणाला पाठव. लक्ष्मण इंद्रजिताच्या यज्ञात फक्त विघ्नच आणणार नाही तर, त्याचबरोबर त्याच्याशी युद्ध करून त्याला ठार करून ही येईल. अशातऱ्हेने लक्ष्मणाला ब्रह्मदेवाने दिलेला वरही खरा ठरेल."

विभीषणाचा तो सल्ला सर्वांस पटला.

वीर वृषभाचे पलायन

पूर्व किनाऱ्यावर कुजंग नावाचे एक छोटेसे राज्य होते. त्याच्या राजधानीचे नाव होते प्रदीप. त्या राज्याचे अधिपती शूर व पराक्रमी होते. त्यांना वृषराज म्हणत. त्या राज्याच्या प्रजेला समुद्रावर अगर मोठमोठ्या नद्यांवर कोणी अडविणे शक्य नव्हते. राजा चंद्रध्वज याला वीर वृषभ हे नाव होते.

इंग्रजांनी एकामागून एक भारताचे सर्व प्रदेश बळकावले आणि या छोटे खानी राज्याला गिळंकृत करण्यासाठी त्यांनी खूप खटपट केली. चंद्रध्वज याच्या नायकत्वाखाली कुजंग नाविकांनी समुद्राकाठी नांगर टाकून राहिलेल्या इंग्रजांच्या युद्धनौकांना खूप त्रास द्यायला सुरवात केली.

इंग्रजांच्या सैन्याने कुजंग राज्याला वेढा दिला. चंद्रध्वजाच्या सैनिकांजवळ उत्तमोत्तम व नवीन शस्त्रास्त्रे नव्हती. तरी त्यांनी शूरांसारखे इंग्रजांच्या वेढ्याला तोंड दिले. शेवटी किल्ला इंग्रजांच्या स्वाधीन झाला.

परंतु चंद्रध्वज बंदी झाला नाही. मोजक्या अंगरक्षकांबरोबर तो समुद्र किनाऱ्याच्या दाट जंगलात पळून गेला.

इंग्रजांनी कुजंग नावापुरतेच जिंकले, कारण त्यांना त्या राज्यात राहणे फार कष्टसाध्य झाले. चंद्रध्वजाचे अनुयायी गनिमी काव्याने संधी मिळाली की त्यांच्या शिबिरावर स्वाऱ्या व जाळपोळ करीत.

चंद्रध्वजला कैद केल्याशिवाय आपल्याला शांती मिळणे शक्य नाही, ही गोष्ट इंग्रजांच्या चांगली लक्षात आली. एकदा चंद्रध्वज अरण्यात समाधी धरून बसला असता त्याला एकटा पाहून हेरांच्या मदतीने इंग्रजांनी त्याला अटक केली.

कैद्याला कटक येथे नेऊन इंग्रजांनी महा नदीच्या काठी बारावती नावाच्या किल्ल्यात कैदेत ठेवले. परंतु त्याला जे कैद करून घेऊन आले होते ते त्याने सांगितलेल्या गमतीदार गोष्टी मन लावून ऐकू लागले.

एवढेच नव्हे तर त्याने गोऱ्या लोकांना भारतीयांचे अनेक व्यायामांचे प्रकार ही शिकविले. त्यात तो फार हुशार व निपुण होता. अशा परिस्थितीत कित्येक महिने लोटले.

एके दिवशी संध्याकाळी एक अत्यंत सुंदर नाव नदीत दिसली. तिच्यात वल्हवणारे ३६ जण होते. ती नाव पाहून गोरे लोक व त्यांच्या बायका आणि मुले सर्व आनंदाने नावेकडे पाहू लागले. तशी सुंदर नाव त्यांनी पूर्वी कधीही पाहिली नव्हती.

त्यांनी तांडेलाजवळ चवकशी केली तेव्हां ती नाव एका मयत राजाची असून ती आता विकायला काढली असल्याचे कळले. "काय किंमत आहे?" इंग्रजांनी विचारले, तेव्हां "किंमत कोणी राजाच सांगू शकेल. अशा चैनीच्या नावा तेच तयार करवितात." तांडेल म्हणाला.

पाहुया तर, असा विचार करून इंग्रजांनी चंद्रध्वजाला बाहेर आणवून ती नाव चांगली आहे का पहायला सांगितले चंद्रध्वज नावेत चढला.

लगेच ३६ वल्ही एकदम चालू झाली. पापण्या लवायच्या आत नाव वळण घेऊन दृष्टीआड झाली. सर्व घडल्यावरच गोऱ्यांचे डोळे उघडले. इंग्रजांच्या हातावर तुरी देऊन जायला चंद्रध्वजाला प्रजेने व त्याचा मंत्री पट्टाजोशी याने मदत केली.

गोष्ट मथळा चढाओढ

या गोष्टीला उत्तम मथळा सुचवून रु. २५ मिळवा!

?

सिचियोम नामक जपानी गृहस्थ आपल्या बायकोला बोलावून म्हणाला—"हे पहा ग, आपल्या व्हरांड्यात एक मेख बाहेर आली आहे. तिच्यामुळे फार मोठा अपाय होण्याची शक्यता आहे. ठोकून बसविली पाहिजे. शेजारच्या घरून हतोडा मागून आण."

ती शेजारच्या घरी जाऊन रिकाम्या हाताने परतली व म्हणाली—"मी शेजारच्या घरी जाऊन हतोडा मागितला तर ते लोक विचारू लागले—'ती मेख कसली आहे? बांबूची, लाकडी, की लोखंडी?' मी सांगितले, लोखंडी आहे. तेव्हां ते म्हणाले—'तर मग आमचा हतोडा बिघडणार नाही का? आम्ही नाही देणार!"

ते ऐकून सिचियोम दांतओठ चावीत रागाने म्हणाला—"खरोखर, या जगात कशी कशी चिक्कू माणसं आहेत! ठीक आहे! मग आपण तरी काय करणार? आपलाच घेऊन ये?"

★ ★ ★

वरील गोष्टीला उपयुक्त होईल असा एक सुंदर मथळा विचार करून एका कार्डावर स्वतःच्या पत्त्यासह लिहून "गोष्ट मथळा चढाओढ", 'चांदोबा', चंदामामा प्रकाशन, २ व ३ अर्काट रोड, वडपळणी, मद्रास ६०० ०२६ या पत्त्यावर पाठवा.

२० मार्च १९७७ च्या आत पोस्टकार्ड पोंचले पाहिजे. त्या कार्डावर 'फोटो चढाओढ परिचय' देता कामा नये.

चढाओढीचा निकाल मे १९७७ च्या चांदोबात जाहीर करण्यात येईल.

डिसेंबर महिन्यातल्या चढाओढीचा निकाल (मथळा) "कद्रु नीती"